

kerk

Peter Nissen

kerk zijn
in het teken van de hoop

kerk

zijn in het teken van de hoop

*zijn wat niet kan,
doen wat ondenkbaar is*

uit de serie *Goddeeltjes*

Peter Nissen

INHOUD

- 1 Van Vaticaanwatcher tot predikant 6
- 2 Zomaar een dak 13
- 3 ‘Jezus kondigde het koninkrijk aan,
en het is de kerk die er kwam’ 21
- 4 De veelvormigheid van de vroege kerk 34
- 5 De gang van de kerk door de geschiedenis 40
- 6 In het teken van de hoop 54
- 7 ‘Woorden van ver’ 61
- 8 ‘Deur die naar stilte openstaat’ 69
- 9 ‘Speurend naar hoop en dageraad’ 75
- 10 Heeft de kerk toekomst? 79
- 11 Compassie drijft mij naar de kansel 89

Voor wie verder wil lezen 93

‘Wij zijn het verhaal dat in de kerk verteld wordt’,
interview 95

Hoofdstuk 1 en 11 zijn een bewerking van een essay dat op 9 november 2013 in de bijlage *Letter & Geest* van het dagblad *Trouw* heeft gestaan.

I Van Vaticaanwatcher tot predikant

In het voorjaar van 2010 heb ik mij als vriend aangesloten bij de Remonstrantse Broederschap, in de zomer van 2013 ben ik lid geworden en in januari 2014 ben ik bevestigd als predikant (zonder eigen gemeente, ‘proponent’ heet dat dan) in datzelfde vrijzinnig-protestantse kerkgenootschap. Die keuzes lagen niet voor de hand. Ik ben geboren en getogen in een Limburgs dorp en dan is de kans dat je van huis uit vrijzinnig-protestant bent uiterst gering. Nee, zeg maar gerust dat ik katholiek ben tot in mijn genen. Ik heb de nadagen van het onbekommerde katholicisme in Limburg, het katholicisme van vóór de polarisatie, meegemaakt. Ik ben monnik en priesterstudent geweest. Op allerlei manieren heb ik mij binnen die kerk ingezet en heb ik geprobeerd bij te dragen aan vernieuwing en openheid, aan het *aggiornamento* dat het Tweede Vaticaans Concilie moest brengen: de kerk weer bij de dag van vandaag laten komen. Maar steeds vaker stuitte ik daarbij op de grenzen van het instituut. Ik merkte dat ik begon te vervreemden van de kerk waarin ik was opgegroeid. Ik wil niet flauw zijn en de schuld van die vervreemding alleen maar aan de logheid van het instituut geven.

Nee, het lag in hoge mate aan mezelf. Ik merkte dat ik zelf begon te veranderen, zekerheden kwijtraakte, veel vrijzinniger begon te denken. Ik veranderde sneller dan mijn kerk, of beter: in een andere richting. Want tegelijk veranderde die kerk ook: van het open en ontspannen katholicisme van mijn jeugd is niet veel meer over. Regelzucht en hang naar rechtzinnigheid kregen de overhand.

Ik voelde mij in die kerk steeds minder thuis. Ik merkte dat mijn theologische denken zich in een steeds vrijzinniger richting ontwikkelde. Ik ontdekte ook dat ik mijn theologische inspiratie steeds meer vond bij theologen die als vrijzinnige protestanten te boek staan. Ik kwam tot de vaststelling dat ik niet meer kon geloven in de letterlijkheid van leerstellingen en de heiligheid van structuren op de wijze waarop de Rooms-Katholieke Kerk dat van haar gelovigen én van haar theologen vraagt. Ik kon ook niet meer geloven dat de liefde tussen twee mannen of twee vrouwen een 'ongeordende' liefde is, die daarom afgekeurd moet worden, zoals de Rooms-Katholieke Kerk – en dus ook de huidige paus Franciscus – leert. Ik kon niet langer geloven dat het Gods wil is dat de kerk door alleen maar mannen wordt geleid, en dan ook nog door alleen maar ongehuwde mannen. Als je eigen geloof en dat van je kerkgemeenschap zo uit elkaar gaan groeien, dan gaat het wringen. Je kunt dan

blijven proberen je eigen kerk te veranderen. Maar dat is niet erg realistisch bij een wereldkerk met de omvang van de Rooms-Katholieke Kerk. En het is ook de vraag of je dat mag willen. Als ik niet meer kan geloven in wat mijn kerk mij te geloven voorhoudt, moet ik dan proberen die kerk te veranderen of kan ik dan beter zelf in kerkelijk opzicht verhuizen, hoe pijnlijk die verhuizing ook kan zijn?

Ik heb voor dat laatste gekozen. Ik ben binnen het grote huis dat de christelijke kerk is, verhuisd naar een andere kamer: die van de Remonstrantse Broederschap, een kamer waar de ramen wijd open staan, een kamer met ruim zicht. Ik snijd mijn katholieke wortels daarmee niet af, integendeel: ik heb veel te danken aan die rijke traditie. Het laatste wat ik wil is mijn doop ongedaan maken. Toen in de opwinding rond het seksueel misbruik nogal wat mensen zich lieten uitschrijven uit de Rooms-Katholieke Kerk, gebruikten media daarvoor het woord 'ontdopen'. Dat is bij mij volstrekt niet aan de orde. De stap die ik nu zet is een vervolg op de weg die met mijn doop in de katholieke kerk is begonnen.

Volgens het wetboek van de Rooms-Katholieke Kerk ben ik nu wel een 'schismaticus', een scheurmaker, omdat ik mij 'onttrek aan het gezag van de paus'. Als ik nog een leeropdracht in de theologie zou hebben, zou mijn stap ingrijpende gevolgen voor mijn werk aan de universiteit

kunnen hebben. Maar dat speelt in mijn geval geen rol, omdat ik alleen voor de opleiding religiewetenschappen ben aangesteld. Ik word geen martelaar voor de gewetensvrijheid, zoals andere theologen is overkomen.

En dan gewoon van twee kerken lid blijven? Dat kan volgens de Rooms-Katholieke Kerk niet. Dat bleek in 2005 uit de zaak rond de Duitse bijbelwetenschapper Klaus Berger. Die was, toen hij in de jaren zeventig benoemd werd aan de protestantse theologische faculteit van Heidelberg, toegetreden tot de lutherse kerk. Maar hij was, zo verklaarde hij vlak voor zijn emeritaat, ook altijd lid van de Rooms-Katholieke Kerk gebleven.

Kan niet, zei Rome. Er moet gekozen worden. Dat heb ik dan ook gedaan. Met pijn in het hart, verdomde veel pijn. Want er is veel dat mij dierbaar is in de katholieke traditie. Denk aan de rijkdom aan rituelen en symbolen. In vergelijking daarmee is de remonstrantse kerk maar een kale en stijve bedoening. Nog zoiets: de traditie van de monniken, mij ook zeer dierbaar. De Regel van Benedictus is voor mij nog steeds een leidraad in het leven. Ik troost mij met de gedachte dat er juist in remonstrantse kring veel belangstelling groeit voor ritueel en symboliek en ook voor de kloostertraditie. Daar mag ik dan als nieuwkomer iets van meebrengen.

Maar het is niet eens het gevreesde gemis van deze zaken dat mijn stap het moeilijkste maakte. Nee, het is

het gevoel al die strijdmakkers in de steek te laten die zich binnen de Rooms-Katholieke Kerk blijven inzetten voor openheid en vernieuwing. Zoals mijn eigen vrouw, die zich met hart en ziel inzet voor de toekomst van een Nijmeegse parochiegemeenschap. Zij blijft dat doen, en wij hebben nu dus een kerkelijk gemengd huwelijk. Ik vertrouw erop dat we elkaar bij de les houden: ik met mijn vrijzinnige vragen, zij met haar katholieke warmte. Is de nieuwe paus misschien ook zo'n strijdmakker? Met genoeg beluister ik zijn pleidooi voor een kerk die zich niet in regels verliest en die zich toewijdt aan de armen. Ik hoop van harte dat het navolging vindt in de ruim 3100 bisdommen van zijn wereldkerk. Ik merk er in Nederland nog niet veel van, maar het kan nog komen. Het kan zijn kerk genezen. Het kan er vooral voor zorgen dat zijn kerk zichzelf, haar regels, haar wetten, haar structuren en haar ambtsdragers, minder belangrijk gaat vinden.

Het uitdagende van vrijzinnige kerkgenootschappen is dat zij zichzelf niet zo belangrijk vinden. Het gaat niet om de kerk, het gaat om datgene waar zij voor staat: troost, bemoediging, solidariteit, uitdaging, gemeenschap, verbondenheid, compassie. Kerken van welke soort ook zouden ervan doordrongen moeten zijn dat geen enkel element van het kerkelijk instituut wezenlijk en eeuwig is, dat de kerk mensenwerk is en dat dit ook

geldt voor haar verwoording van het geloof. Remonstranten zijn daar al vanaf het begin van de zeventiende eeuw van overtuigd: belijdenisteksten en dogma's zijn tijdgebonden formuleringen van tastend geloof en mogen niet gebruikt worden om de ander de maat te nemen. Remonstranten proberen, met vallen en opstaan, van de kerk een ruimte van vrijheid en verdraagzaamheid te maken. In die ruimte wil ik mij graag als predikant inzetten 'voor de voortgang van het evangelie'.

2 Zomaar een dak

Van 1998 tot 2005 mocht ik, toen nog als afgevaardigde van de Pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen, deelnemen aan de officiële internationale oecumenische gesprekken tussen rooms-katholieken en doopsgezinden, de laatsten vertegenwoordigd door de Mennonite World Conference. In de woelige Reformatieperiode van de zestiende eeuw waren beide kerkgenootschappen tegenover elkaar komen te staan en hebben zij elkaar fel bestreden. De kerk van Rome was voor doopsgezinden, zoals voor veel protestanten, de ‘hoer van Babylon’, een verraad aan het evangelie. De doopsgezinden waren in de ogen van rooms-katholieken afvallige ketters, zoals alle protestanten, maar ook nog eens een gevaarlijke sekte. Het conflict had niet alleen betrekking op de afwijzing van de kinderdoop en de keuze van doopsgezinden voor de volwassendoop, een keuze die hen ook hun naam bezorgde en bij tegenstanders bovendien de scheldnaam ‘wederdopers’. Zij had ook betrekking op de kerkvisie: kies je voor een hiërarchisch opgebouwde volkskerk, waarin priesters, rituelen en instituties onmisbaar zijn voor het heil, of kies je voor een democratische vrijwilligerskerk, waarin de lokale gemeenschappen centraal staan van mensen die bewust

voor het geloof en voor een nieuwe levensstijl hebben gekozen. Na elkaar ruim vier eeuwen veroordeeld en verketterd te hebben, besloten enkele oecumenisch bewogen katholieken en doopsgezinden tegen het eind van de twintigste eeuw dat het tijd werd eindelijk eens echt met elkaar te praten, al was het maar om elkaar beter te leren kennen.

Een van de gespreksbijeenkomsten vond plaats in de gebouwen van het Mennonite Central Committee, de internationale hulporganisatie van de doopsgezinden, in Arkon (Pennsylvania). Tijdens het eerste morgengebed sloeg ik daar de *Mennonite Hymnal* open. En wat was het eerste lied? ‘What is this place’, de Engelse vertaling van ‘Zomaar een dak boven wat hoofden’ van Huub Oosterhuis! Het lied verbond ons, katholieken en doopsgezinden, al zingend in ons tastend verstaan van wat de kerk is. En het verbindt vele anderen daarin. Het lied uit 1968 staat namelijk niet alleen in allerlei katholieke zangbundels, maar ook in het nieuwe protestantse *Liedboek* van 2013 (Gezang 276). Het brengt op een eigentijdse, dus niet al te zelfverzekerde wijze onder woorden wat mensen in de kerk samenbrengt. Het zal als een soort refrein ook door dit boekje heen klinken. De tekst van het lied luidt als volgt:

Zomaar een dak boven wat hoofden,
deur die naar stilte openstaat.
Muren van huid, ramen als ogen
speurend naar hoop en dageraad.
Huis dat een levend lichaam wordt
als wij er binnengaan
om recht voor God te staan.

Woorden van ver, vallende sterren,
vonken verleden hier gezaaid.
Namen voor Hem, dromen, signalen
diep uit de wereld aangewaaid.
Monden van aarde horen en zien
onthouden, spreken voort
Gods vrij en lichtend woord.

Tafel van Eén, brood om te weten
dat wij elkaar gegeven zijn.
Wonder van God, mensen in vrede,
oud en vergeten nieuw geheim.
Breken en delen, zijn wat niet kan,
doen wat ondenkbaar is,
dood en verrijzenis.

De oorspronkelijke titel van het lied luidt: 'Lied over de plaats waar wij bijeengekomen zijn'. Het gaat dus allereerst over de kerk als een plaats, een ruimte: het kerkgebouw. Maar het gaat ook over de mensen die daar samenkomen, over wat zij denken, doen, beleven, hopen, durven. Het gaat dus ook over kerk in de betekenis van kerkgemeenschap. Het woord kerk wordt in ons dagelijkse spraakgebruik voor die beide werkelijkheden gebruikt. De vraag 'ga je naar de kerk?' kan betekenen: ben je op weg naar het kerkgebouw? Maar zij kan ook betekenen: ben je betrokken bij een kerkgemeenschap, 'doe je er nog iets aan?'

Het woordje kerk wordt nog in een derde zin gebruikt, namelijk als aanduiding voor de wijze waarop de mensen die samenkomen in een kerkgebouw, zijn georganiseerd: de kerk als instituut, het kerkgenootschap. Ook die derde betekenis komt in dit boekje aan de orde, al moet er meteen bij gezegd worden dat remonstranten, zoals andere vrijzinnige christenen, aan die organisatievorm niet zo heel veel belang hechten. Dat is ook wat mij zo aan hen bevalt en waarom ik me er zo op mijn gemak voel. Er zijn andere kerkgenootschappen waarvoor de institutie als het ware heilig is. De Rooms-Katholieke Kerk, mijn vroegere thuis, beschouwt zichzelf als een door God gegeven institutie, ook als de enige ware in haar soort. Buiten haar is het heil slechts mondjesmaat

te vinden. Van die opvatting hebben remonstranten niet zo veel last. Zij vinden het instituut en de wijze waarop het georganiseerd is niet zo heel belangrijk. Een zekere organisatie, een zekere structuur is nodig om te zorgen dat de dingen gebeuren die moeten gebeuren. Maar die structuur is niet heilig, is niet eeuwig en is niet exclusief. De kerk is mensenwerk, haar vormen zijn historisch gegroeid en dus tijdgebonden, en de kerk is niet alleen zaligmakend: ook daarbuiten kunnen mensen zinvol leven en gelukkig worden.

Die betrekkelijkheid geldt ook voor alle uitspraken die door en in de kerk gedaan worden over het geloof. Ook die zijn tijdgebonden. In de reactie van de Remonstrantse Broederschap op het rapport over 'doop, eucharistie en ambt' van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken uit 1982, het zogenaamde Limarapport, werd dit treffend verwoord: 'De Remonstrantse Broederschap heeft van oudsher de nadruk gelegd op het tijd- en cultuurgebonden karakter van kerkelijke leerstellingen en daardoor van de relativiteit van hun gezag. Hetzelfde geldt van de kerkelijke uitleg van de Schriften. Zij erkent zowel in eigen kring als in de verhouding tot haar zusterkerken de waarde van pluriformiteit van geloofsinzichten en ziet eenheid meer als eendracht dan als uniformiteit.'

En toch is het goed dat de kerk er is: omdat geloven nu

eenmaal iets is dat je niet helemaal in je eentje doet, omdat het goed is elkaar te sterken en te bemoedigen, omdat het goed is dat er tenminste één plek is waar het geheim van God ter sprake wordt gebracht. Geloven vraagt om delen, en dus om vormen van gemeenschap. En laten we die vormen van gemeenschap voor het gemak nu maar gewoon kerk noemen.

In de belijdenis die de Remonstrantse Broederschap in 2006, na een zorgvuldig proces van beraad, heeft aangenomen, niet als dwingende norm maar als richtingwijzer voor het geloof dat remonstranten met elkaar delen, is de passage over de kerk niet heel lang. Dat zou ook vreemd geweest zijn voor een kerkgenootschap dat zich bewust is van zijn eigen betrekkelijkheid. Maar tegelijk wil de Remonstrantse Broederschap wel echt kerk zijn en niet zomaar een vereniging, een toevallige club geestverwanten. Zij weet zich uitgedaagd, bij elkaar geroepen, met een doel: getuigen van de hoop op toekomst. Dat wordt in de korte passage over de kerk in de belijdenis als volgt onder woorden gebracht:

Wij geloven dat wij zelf,
zo zwak en feilbaar als wij zijn,
geroepen worden om
met Christus en allen die geloven verbonden
kerk te zijn in het teken van de hoop.

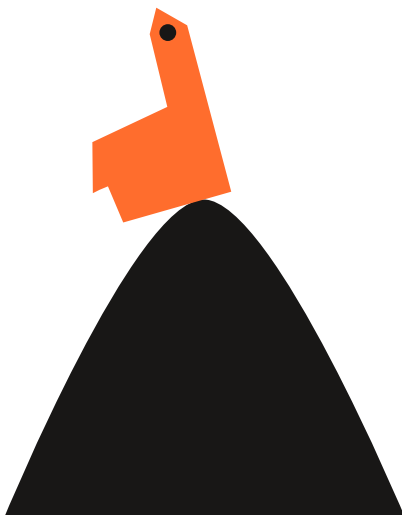
En dit wordt allemaal pas beleden nadat eerst gesproken is over onze verwondering ‘over wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten’, over de Geest ‘die mensen bezielt tot wat heilig en goed is’, over Jezus van Nazaret, ‘een van Geest vervulde mens’, en over God, ‘die ondoorgronde liefde is’. Wat in de belijdenis over de kerk wordt gezegd, staat niet los van alles wat daarvoor is gezegd.

3 ‘Jezus kondigde het koninkrijk aan, en het is de kerk die er kwam’

Jezus van Nazaret heeft geen kerk willen stichten. Hij heeft geen kerkstructuur bedacht, geen kerkorde opgesteld, geen kerkelijk wetboek geschreven. In zijn spreken, zoals weergegeven in de vier evangeliën die in de Bijbel te vinden zijn, komt het woord kerk maar twee keer voor, beide malen bij dezelfde evangelist, namelijk Matteüs, en in beide gevallen zijn er volgens bijbelwetenschappers goede gronden om aan te nemen dat het om een latere invoeging gaat. De ene passage is die waarin Jezus tegen Petrus zegt: ‘Jij bent de rots waarop ik mijn kerk zal bouwen’ (Mat. 16:18). Het is een zin die niet voorkomt in de parallelle passages van de twee evangeliën waarmee Matteüs veel overeenkomsten vertoont, Marcus en Lucas (Marc. 8:27-30 en Luc. 9:18-21). De andere is die waarin Jezus zegt dat wanneer een van de broeders of zusters tegen je zondigt, je eerst die broeder of zuster daarover onder vier ogen moet aanspreken, je vervolgens een of twee getuigen moet meenemen, en je het ten slotte, als er niet naar je geluisterd wordt, moet voorleggen ‘aan de kerk’, in de meeste bijbelvertalingen

vertaald als ‘gemeente’ (Mat. 18:16). Van dit laatste vers wordt aangenomen dat het een inlas in het evangelie is, gebaseerd op een passage uit de brief van Paulus aan de Korintiërs (1 Kor. 5:9-13), rond het jaar 54 geschreven en dus ongeveer drie decennia ouder dan het evangelie volgens Matteüs.

Jezus heeft het dus zelden of nooit over de kerk. Wel heeft hij het vaak over het ‘koninkrijk van God’ (*basileia tou theou* in het Grieks), wel honderd keer. Dat koninkrijk van God is onmiskenbaar het kernthema van zijn verkondiging en zijn optreden, niet de kerk. Dit ontlokte de scherpzinnige Franse katholieke theoloog Alfred Loisy in 1902 de uitspraak: ‘Jezus kondigde het koninkrijk aan, en het is de kerk die er kwam’ (‘Jésus annonçait le royaume, et c’est l’Église qui est venue’). Het kwam Loisy uiteindelijk te staan op ontslag als katholiek theoloog, op veroordeling van zijn geschrift en op excommunicatie uit de Rooms-Katholieke Kerk. Dat de kerk en het koninkrijk van God niet met elkaar samenvallen, vind ik een belangrijk inzicht, dat ik vooral bij vrijzinnige theologen aantref. De remonstrantse theoloog Gerrit Jan Heering (1897-1955) wijdde in 1952 een boek aan *De verwachting van het koninkrijk Gods*. Hij verzette zich daarin tegen de identificatie van de kerk met het koninkrijk, zoals die in rooms-katholieke kring nogal eens plaatsvond. Maar de twee staan ook niet los van elkaar: de kerk moet in dienst

staan van de volle vestiging van het koninkrijk van God. Zij is dienstbaar aan dat ideaal. De kerk is instrument, niet meer en niet minder.

De kern van het optreden van Jezus, zowel van zijn spreken als van zijn handelen, ligt in de aankondiging van het koninkrijk van God. Dat koninkrijk is niet een hiernamaals en ook niet een in een mythische eindtijd aanbreekende compleet nieuwe wereldorde. Dat beeld zou

wel kunnen ontstaan doordat Jezus, volgens de weergave van de nieuwtestamentische geschriften, over dit koninkrijk spreekt in door de religieuze cultuur van zijn tijd aangereikte mythologische beelden. Die beelden zijn voor een deel ontleend aan de apocalyptiek die in joodse geschriften van rond het begin van de jaartelling terug te vinden is. Maar het zijn, in de woorden van Heering, ‘gebroken mythen’: ze werken niet meer.

In het spreken van Jezus is het koninkrijk van God een woord voor een wereld waarin liefde, rechtvaardigheid, vrede en barmhartigheid het leven en samenleven van mensen bepalen, een wereld dus waarin Gods wetten regeren. Jezus stelt zijn tijdgenoten – zo heeft vooral de Duitse theoloog Rudolf Bultmann (1884-1976) beklemtoond – voortdurend voor de keuze: kies je voor zo’n wereld of niet? Dat is een existentiële keuze waarvoor iedereen gesteld wordt die met de verkondiging van Jezus van Nazaret wordt geconfronteerd. In het spreken van Jezus over dat koninkrijk zit een spannende paradox: het is er nog niet en het is er toch ook al wel. Dat is de spanning tussen het ‘reeds’ en het ‘nog niet’. In de verkondiging van Jezus vallen beide samen: de toekomst van het koninkrijk is al aanwezig in het heden. Anders gezegd: de eindtijd is nú begonnen. Bultmann zei het aldus: ‘er is eeuwigheid hier en nu’. Met hun keuze te leven voor een wereld van liefde, rechtvaardigheid, vrede

en barmhartigheid brengen mensen de eindtijd en dus de volledige vestiging van het koninkrijk van God naderbij. Met die keuze leven zij naar de toekomst toe. De kring van mensen die rond Jezus van Nazaret ontstaat, is de kring van degenen die een keuze voor het koninkrijk van God hebben gemaakt en naar die toekomst toe leven. De leden van die kring worden in het Nieuwe Testament meestal als ‘leerlingen’ of ‘discipelen’ aangeduid. Bij de evangelisten Marcus, Matteüs en Lucas is er onder die groep van leerlingen nog een afzonderlijk twaalftal dat een bijzondere rol speelt, onmiskenbaar een verwijzing naar de twaalf stammen waaruit het volk Israël bestond. Door de evangelist Lucas worden die twaalf ook apostelen genoemd, duidelijk een voorkeurswoord van Lucas, die het zes keer gebruikt in zijn evangelie (en nog eens achtenwtintig keer in het boek Handelingen). Bij Marcus, Matteüs en Johannes komt het woord ‘apostel’ maar één keer voor; in het evangelie volgens Johannes is eigenlijk Jezus de enige apostel (letterlijk: de ‘gezondene’). Als Jezus niet meer in hun midden is, worden zijn volgelingen eerst ‘aanhangers van de Weg’ (Hand. 9:2) genoemd (Jezus had zichzelf immers ‘de Weg’ genoemd: Joh. 14:6) en nog later ‘christenen’. Dat laatste gebeurde voor het eerst in de Syrische stad Antiochië (Hand. 11:26: ‘Het was in Antiochië dat de leerlingen voor het eerst christenen werden genoemd’), waar een

aantal volgelingen van Jezus vanuit Jeruzalem naartoe was gevlucht. Misschien was het eigenlijk wel een spotnaam. Het Griekse woord *christos* is wel de vertaling van het Hebreeuwse Messias, dat gezalfde betekent, maar het Griekse woord *chrestos*, dat op dezelfde wijze als *christos* werd uitgesproken, betekent ‘braaf’; in Antiochië duidde men de volgelingen van Jezus dus misschien wel aan als ‘die brave zielen’.

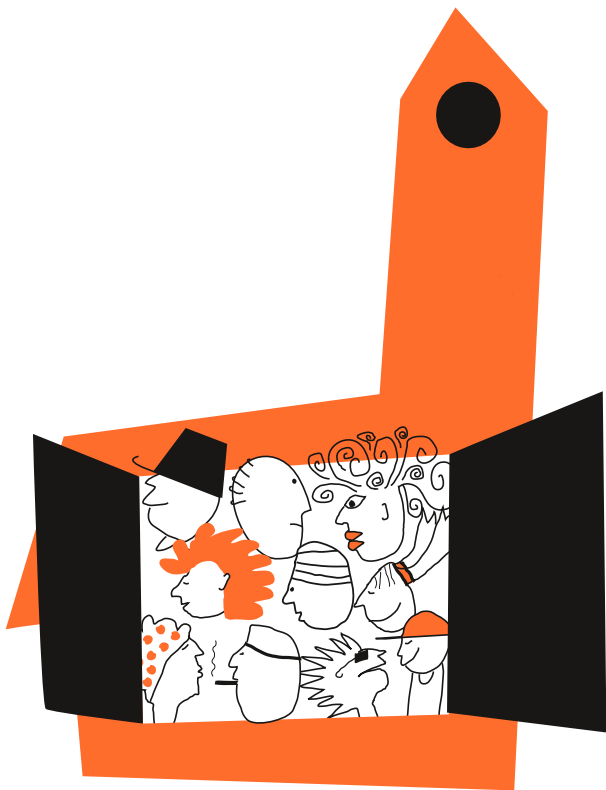
De leerlingen van Jezus doorliepen in de aanwezigheid van Jezus, hun leraar, een langdurig leerproces. In dat leerproces reikte Jezus hun aan wat zij moesten doen op hun weg naar het koninkrijk van God. Hij leerde hun zorg te hebben voor de armen en de misdeelden, de zieken en de mismaakten, de melaatsen, de blinden en de doven. Hij leerde hun tekenen te stellen van het komende koninkrijk van God: tekenen van bevrijding en genezing. Hij leerde hun ook over dit koninkrijk te spreken. Hij leerde hen hoe ze moesten bidden door hen de woorden aan te reiken die wij als het Onze Vader kennen. En hij leerde hun samen maaltijd te houden en daarbij brood en wijn te delen.

De leerlingen bleven dit alles ook doen nadat Jezus niet meer in hun midden was. Toen gingen zij voor zichzelf ook het Griekse woord *ekklisia* gebruiken, een woord dat wij met ‘kerk’ vertalen. Jezus heeft de kerk dus niet gesticht, maar hij heeft door zijn voorbeeld en zijn

verkondiging wel het fundament gelegd voor wat na zijn optreden de kerk zou worden.

Met het woord *ekklesia* grepen de volgelingen van Jezus terug op een woord dat in de Griekse vertaling van de Hebreeuwse Bijbel – in christelijke kring meestal Oude Testament genoemd – ongeveer honderd keer wordt gebruikt, en wel als vertaling voor het Hebreeuwse woord *kahal*. Dat betekent zoveel als ‘vergadering’, ‘samengeroepen gemeenschap’. De kerk bestaat dus uit mensen die samenkomen, die bij elkaar geroepen zijn. ‘Een gemeenschap van geroepenen’ noemt de remonstrantse theoloog Herman Heering (1912-2000) de kerk. De term is ontleend aan Philip Melanchthon, de rechterhand van de grote reformator Luther.

Maar het is meer dan zomaar een vergadering van een club mensen, met een agenda en een vergadering. In de Hebreeuwse Bijbel wordt aan *kahal* namelijk meestal de godsnaam *JHWH* toegevoegd: het gaat om de mensen die door de Eeuwige zijn samengeroepen. Dat maakt de vergadering tot iets bijzonders, tot een theologisch gekwalificeerde vergadering. Het kan dan in bijbelse teksten gaan om het volk Israël, het volk waarmee *JHWH* een verbond had gesloten, maar het kan ook gaan om het volk van God dat in de toekomst uit alle volkeren bij elkaar geroepen zal worden: een ideale mensengemeen-

schap. Dan komt de term *ekklesia* toch weer dicht bij het beeld van het koninkrijk van God, waar Jezus zo'n sterke voorkeur voor had.

De leerlingen van Jezus verstonden zichzelf dan ook als staande in de traditie van het oude verbondsvolk: als een voortzetting van het oude, door JHWH samengeroepen godsvolk. Het woord wordt in het Nieuwe Testament vooral veel gebruikt in het boek Handelingen en in de brieven van Paulus. In andere nieuwtestamentische teksten ontbreekt het echter (bijv. in Tit., 2 Tim., Judas, 1 en 2 Joh., 1 en 2 Petr.), zodat niet met zekerheid valt te zeggen vanaf wanneer en hoe algemeen de volgelingen van Jezus zichzelf als de nieuwe *ekklesia* van God hebben verstaan. Als het woord in het boek Handelingen wordt gebruikt, duidt het vrijwel altijd een plaatselijke gemeenschap van christenen aan – de *ekklesia* van Jeruzalem, van Judea, van Galilea, van Samaria, van Antiochië, van Caesarea en van Efeze. Wij zouden dat nu 'de gemeente van ...' noemen. Ook in de brieven van Paulus verwijst het woord vaak naar een concrete, plaatselijke gemeenschap, maar het kan ook verwijzen naar een onzichtbare gemeenschap die al die plaatselijke gemeenten met elkaar verbindt. Duidelijk is dat voor de schrijvers van de nieuwtestamentische geschriften – net als in de Hebreeuwse Bijbel – God uiteindelijk de initiatiefnemer van die gemeenschap is: Hij roept samen. De *ekklesia* is

dan ook *ekklesia tou theou*: een door God samengeroepen vergadering van mensen (Hand. 20:28). En God verdeelt daarin ook de talenten en rollen: ‘God heeft in de *ekklesia* aan allerlei mensen een plaats gegeven’ (1 Kor. 12:28). Belangrijk in de notie van *ekklesia* of kerk is dus het besef van geroepen zijn. Dat wordt ook in de remonstrante belijdenis van 2006 verwoord: ‘Wij geloven dat wij zelf (...) geroepen worden om met Christus en allen die geloven verbonden, kerk te zijn (...)’. De kerk bestaat bij de gratie van het initiatief van de Eeuwige, die ons bij elkaar roept. En het bij elkaar komen is uitdrukking én gevolg van de verbondenheid van mensen met Jezus van Nazaret – door de belijdenis in geloofstaal als de Gezalfde, de Christus, aangeduid – en met allen die dezelfde geloofskeuze gemaakt hebben: ‘met Christus en met allen die geloven verbonden’. Het samenkomen in de geloofsgemeenschap die wij kerk noemen, wordt in de belijdenis verstaan als een antwoord op een roeping, een uitdaging, een appèl. Het is dus meer dan het simpele menselijke initiatief dat kan leiden tot de oprichting van een vereniging, welk goed doel die vereniging ook heeft. De *ekklesia tou theou* is meer dan de volksvergadering die in de Griekse Oudheid óók met het woord *ekklesia* kon worden aangeduid, meer dan een bijeenkomst van stemgerechtigden, meer dan een bewonersvereniging of een gemeenteraad. Zij is een gemeenschap die zich

ervan bewust is dat zij is ontstaan uit het antwoord op een roepstem. Het initiatief ligt bij de Eeuwige. De leden van die *ekklesia* hebben elkaar dan ook niet uitgekozen; zij zijn bij elkaar gebracht. Dat is tegelijk een van de grote uitdagingen van de kerk: gemeenschap vormen met mensen die je niet zelf hebt uitgekozen. Mensen kiezen op volwassen leeftijd soms wel voor een kerkgenootschap omdat zij andere mensen kennen die daar ook lid van zijn, mensen die hen inspireren of aan wie zij een voorbeeld nemen. Maar mensen kunnen nooit volledig de samenstelling van hun kerkgenootschap bepalen. Wij vormen niet de ballotagecommissie van onze eigen kerk. Nee, kerkleden zijn bij elkaar geroepen. Daarmee zijn zij tegelijk geroepen om het met elkaar uit te houden. En dat in het besef, zoals uitgesproken in de belijdenis van 2006, dat wij dat doen 'zo zwak en feilbaar als wij zijn'.

Het besef in de traditie van het oudtestamentische gods-volk te staan heeft later geleid tot de funeste gedachte dat met de nieuwe vorm van de *ekklesia tou theou* de oude vorm had afgedaan: het nieuwe verbond in Christus maakte het oude verbond overbodig en achterhaald, de gemeente van Jezus Christus had de plaats van het volk Israël ingenomen. Deze gedachte, vervangings- of substitutieleer genaamd, is al te vinden bij de vroegchristelijke theoloog Augustinus (354-430) en is een belangrijke

impuls geweest voor vormen van kerkelijk gelegitimeerde jodenhaat en antisemitisme in de daarop volgende eeuwen, tot in de twintigste eeuw toe. Na de verschrikking van de Holocaust is door vrijwel alle christelijke theologen afscheid genomen van de vervangingstheologie. Vrijzinnige theologen hadden al veel eerder kritiek op de exclusiviteitsgedachte die erachter stak: alsof alleen in de christelijke kerk redding te vinden zou zijn en alsof God zich in zijn omgang met de mensen alleen van de kerk zou bedienen.

Het Griekse woord *ekklesia* heeft via de Latijnse vorm *ecclesia* ingang gevonden in de meeste moderne romaanse talen: van het Franse *église* en het Spaanse *iglesia* tot het Italiaanse *chiesa*. In de meeste Germaanse talen wordt een woord gebruikt dat verwant is aan ons woord ‘kerk’. Dat woord komt oorspronkelijk ook uit het Grieks, maar is een verzelfstandigd bijvoeglijk naamwoord: ‘van de Heer’ (in het Grieks *kurios*). Kerkgebouwen werden in het Grieks aangeduid als *oikia kuriakè*, huizen van de Heer. Van het kerkgebouw ging het woord over naar de gemeenschap die daar samenkwam, en zo werd *kurikè* in het volkse Grieks een woord voor de *ekklesia*. Via het Gotisch drong het door in een groot aantal Germaanse talen – als *Kirche* (Duits), *church* (Engels), *kyrka* (Zweeds) en *kerk* – en ook in de Slavische talen (*cerkov* in het Russisch). In het Nederlands maakte het Griekse woord

ekklesia de laatste decennia een retour dankzij het feit dat de dichter en theoloog Huub Oosterhuis zijn van de Rooms-Katholieke Kerk losgemaakte studentenkerk in Amsterdam die naam gaf. Naar het Amsterdamse voorbeeld zijn inmiddels in meer plaatsen in Nederland zelfstandige christelijke geloofsgemeenschappen ontstaan die de naam *ekklesia* gebruiken.

4 De veelvormigheid van de vroege kerk

Wij kennen nu kerkgenootschappen in allerlei vormen. Maar die veelvormigheid is er al vanaf het begin van het christendom. Uit de geschriften van het Nieuwe Testament blijkt dat de volgelingen van Jezus plaatselijke gemeenschappen vormden die op uiteenlopende wijzen georganiseerd waren.

Sommige kenmerken hadden die gemeenschappen wel met elkaar gemeen. Die worden min of meer programatisch beschreven in het boek Handelingen. Daar horen we dat de leerlingen ‘met grote kracht bleven getuigen van de opstanding van de Heer Jezus’ (Hand. 4:33). Ook horen we dat zij ‘elke dag trouw en eensgezind samen kwamen [in Jeruzalem: in de tempel], het brood braken bij elkaar thuis en hun maaltijden gebruikten in een geest van eenvoud en vol vreugde’ (Hand. 2:46). Verder ‘bleven zij bijeen en hadden alles gemeenschappelijk. Zij verkochten al hun bezittingen en verdeelden de opbrengst onder degenen die iets nodig hadden’ (Hand. 2:44-45). Of elders in hetzelfde boek:

De groep mensen die het geloof had aanvaard, leefde eendrachtig samen. Geen van hen beschouwde zijn bezittingen als zijn persoonlijk eigendom, want ze hadden alles gemeenschappelijk. (...) Niemand onder hen leed enig gebrek; wie een stuk grond of een huis bezat, verkocht het, bracht de opbrengst naar de apostelen en legde die aan hun voeten neer, waarna het geld naar behoefte onder de gelovigen werd verdeeld.

Hand. 4:32, 34-35

Vier kenmerken van de vroegchristelijke kerkgemeenschap komen uit deze beschrijving naar voren: de

leerlingen zetten zich in voor het geloofsgetuigenis, zij kwamen samen om te bidden en brood te delen, zij hadden grote zorg voor de behoeftigen en zij vormden een hechte gemeenschap. In de theologie zijn deze kenmerken samengevat in de begrippen kerygma (verkondiging), liturgia (eredienst), diakonia (dienstbaarheid) en koinonia (gemeenschap). In eigentijdse begrippen uitgedrukt: de kerk is een vertel-, een vier- en een doegemeenschap. Later komen die kenmerken, die de grondgestalte van een kerk uitmaken, uitvoeriger aan bod.

Maar behalve deze gemeenschappelijke grondtrekken was er vooral veel verscheidenheid in de vroegchristelijke gemeenschappen. Die verscheidenheid had betrekking op de religieuze praktijken van de gemeenschappen, op de organisatievormen en op de vormen van leiding. In het noorden van Judea en in Syrië waren er nog lange tijd gemeenschappen van volgelingen van Jezus die ten volle vasthielden aan de joodse tradities. Zij bleven zichzelf als joden zien, maar dan wel als joden die in Jezus de lang verwachte Messias herkenden. Andere gemeenschappen maakten zich al snel los van een aantal joodse tradities. Over het principiële punt van de besnijdenis – moet iemand die volgeling van Jezus van Nazaret wordt eerst de joodse besnijdenis ondergaan en ook de joodse spijswetten blijven onderhouden – werd rond het

jaar 48 een besluit genomen tijdens een vergadering van 'de apostelen en oudsten' in Jeruzalem, die later de naam 'apostelconcilie' heeft gekregen. Dat besluit luidde dat aan 'heidene[n] [niet-joden] die zich tot God bekeren, geen al te zware lasten moeten worden opgelegd' (Hand. 15:19). Zij moesten 'zich onthouden van offervlees dat bij de afgodendienst is gebruikt, van bloed, van vlees waar nog bloed in zit, en van ontucht' (Hand. 15:29), maar zij hoefden zich niet te laten besnijden. Dit besluit is van wereldhistorische betekenis gebleken: het maakte het mogelijk dat de godsdienst van de volgelingen van Jezus uitgroeide tot een wereldreligie met een universele ambitie.

Een belangrijke figuur in deze doorbraak is Paulus van Tarsus geweest, een jood die eerst een actieve vervolger van de volgelingen van Jezus was, maar die zich na een visioenervaring bij de Jezus-beweging aansloot. Hij had Jezus nooit gezien of ontmoet, maar was wel de eerste die over hem schreef: enkele van de aan hem toegeschreven brieven, zoals die aan de Galaten, de eerste brief aan de Korintiërs en de brief aan de Romeinen, vormen de oudste teksten in het Nieuwe Testament en zijn zeker tien jaar ouder dan het oudste evangelie, dat van Marcus. Paulus heeft daarmee een enorme invloed gehad op het beeld dat het christendom van Jezus ontwikkelde. Dat beeld is bij Paulus al helemaal gevuld met theologie.

Over dingen die Jezus gezegd of gedaan had, horen we hem nauwelijks spreken, over de biografie van Jezus maakt Paulus zijn lezers niets wijzer, en ook over het koninkrijk van God – bij drie van de vier evangeliën toch het hart van Jezus' verkondiging – vernemen we in zijn brieven weinig. De historische Jezus is bij Paulus al helemaal verdwenen achter theologische constructies over de Christus, de mensgeworden Zoon van God. Paulus is om die redenen wel de feitelijke stichter van het christendom genoemd. Ofschoon zelf jood, tilde Paulus het christendom boven de grenzen van het jodendom uit en gaf het een universele dimensie. De Franse filosoof Alain Badiou (geboren in 1937) noemt hem dan ook de grondlegger van het universalisme.

Aan het apostelconcilie namen, zo hoorden we, 'apostelen en oudsten' deel. Daarmee komen enkele van de ambten of functies binnen het vroege christendom in beeld. Ook daarin waren de eerste gemeenschappen van Jezusvolgelingen veelvormig. Er waren gemeenten waarin leiding werd gegeven door 'oudsten' of 'ouderlingen' (in het Grieks *presbyteroi*). Dat was een ambt dat in Israël al een lange geschiedenis had. De oudsten waren de hoofden van de voornaamste families. Zij hadden ook zitting in het Sanhedrin, de joodse rechtbank. Van het Griekse woord voor de oudsten is in het Nederlands het woord 'priester' afgeleid. Maar priesters met de functies

die zij later in de christelijke kerken kregen, komen we in het Nieuwe Testament nog niet tegen. Wel komen we er ‘toezieners’ of *episkopoi* tegen, het woord waarvan in het Nederlands het woord ‘bisschop’ is afgeleid. Sommige gemeenten werden geleid door één opziener (1 Tim. 3:1-7; Tit. 1:7-9), andere door een groep van opzieners (Hand. 20:28). Naast de opzieners waren er in die gemeenten ook diakenen, *diakonoi*. Ook is er sprake van profeten. In verschillende gemeenten speelden vrouwen een leidinggevende rol. Dat horen we in de brieven van Paulus over Prisca of Priscilla, bij wie de gemeente van Korinte samenkwam (Rom. 16:5; 1 Kor. 16:19), over Febe, de zuster en diaken ‘die in dienst stond van de gemeente in Kenchreeën’ (Rom. 16:1-2), en over Junia, die groot aanzien genoot als apostel (Rom. 16:7).

5 De gang van de kerk door de geschiedenis

Mooi, zullen veel mensen zeggen: die veelvormigheid van het vroege christendom. Maar waarom is zij verloren gegaan? Is zij wel echt verloren gegaan? Want we zien nu toch ook dat het christendom zich in vele vormen in de wereld manifesteert, kerkelijke en niet-kerkelijke? En waar vinden vrijzinnige christenen dan hun historische wortels? Daarvoor is het nodig even met zevenmijlslaarzen door twintig eeuwen kerkgeschiedenis te wandelen. De veelvormigheid van het begin bleek in de kerk niet bestendig. Er is in de geschiedenis van de christelijke kerk een sterke beweging zichtbaar van uniformering en centralisering. Maar deze beweging riep met enige regelmaat ook weer tegenreacties op. Die tegenreacties gingen weer een eigen kerkelijk leven leiden en stonden na verloop van tijd weer in soms starre instituties. Laten we beginnen bij het begin. Vrouwen werden in de christelijke gemeenten al vrij snel uit leidinggevende posities geweerd en aan de pluriformiteit in ambten en organisatievormen kwam in de loop van de tweede eeuw ook een einde. Vooral de christelijke gemeenten die binnen het Romeinse Rijk lagen, werden, naarmate het christendom in de Romeinse samenleving meer en meer

geaccepteerd raakte, steeds uniformer ingericht, met Romeinse organisatievormen als voorbeeld. Zo kwam er in elke gemeente een eenhoofdige leiding, die van de *episkopos* of bisschop. Deze werd in zijn pastorale en diaconale taken bijgestaan door een college van priesters en een college van diakens. De afzonderlijke gemeenten werden naar het voorbeeld van de indeling van het Romeinse Rijk samengebracht in provincies, waar een aartsbisschop of metropoliet aan het hoofd stond. In hun pogingen om een redelijke verantwoording van het geloof af te leggen, sloten christelijke schrijvers zich aan bij de in de Romeins-hellenistische beschaving algemeen aanvaarde literaire en wijsgerige denk- en schrijfvormen: de christelijke theologie ontstond. De eredienst in de christelijke gemeenten groeide verder af van de joodse praktijken en nam ook cultuurvormen uit de Romeinse en Griekse wereld over, tot en met de kleding van de voorgangers. Toen het christendom in de vierde eeuw onder keizer Constantijn als een legitieme godsdienst in het Romeinse Rijk werd erkend (edict van Milaan, 313), konden de christenen, die tot dan bij een gemeentelid thuis bij elkaar kwamen, eigen gebouwen voor hun samenkomsten in gebruik gaan nemen. Ook voor de bouwstijl van deze eerste kerkgebouwen werden Romeinse modellen gebruikt: ofwel dat van het woonhuis (de kerk als *domus ecclesiae*; daarvan is het woord Dom

voor een kathedraal afgeleid) ofwel dat van de keizerlijke ontvangstzaal (de *basilica* of basiliek). Voor de inrichting van die kerkgebouwen werd religieuze kunst vervaardigd, waarbij opnieuw de Griekse en Romeinse traditie als model gold. Zo werd het klassieke beeld van de jonge herder Hermes in het christelijke beeldrepertoire opgenomen als de afbeelding van Jezus als de Goede Herder. De christenen, die in de eerste drie eeuwen bij tijd en wijle aan vervolging hadden blootgestaan, werden geaccepteerde burgers. Het christendom, eerst nog bespot als een 'slavengodsdienst', vond ingang in de bovenlaag van de Romeinse samenleving. De keizer bemoeide zich, naar oude Romeinse gewoonte, met de publieke godsdienst in zijn rijk. Zo vond op initiatief van keizer Constantijn in 325, in het zomerpaleis van de keizer te Nicea, een kerkvergadering plaats, die een einde moest maken aan de verdeeldheid die er onder christenen was over de interpretatie van de verhouding tussen Jezus en God de Vader. Deze vergadering, ook weer naar Romeins model ingericht, staat te boek als het eerste oecumenische (= wereldomvattende) concilie. Daar werd de aanzet gegeven tot een geloofsbelijdenis die voor de meeste grote christelijke kerken als normatief geldt.

De expansie van de christelijke kerk bewerkte nog een andere ontwikkeling: de zorg om de eenheid van de kerk te bewaren. Die zorg werd in sterke mate opgehangen

aan het bewaken van de zuivere leer, de orthodoxie. Op verschillende wijzen werd die bewaakt. Om te beginnen werd vastgesteld welke in omloop zijnde geschriften uit de eerste twee eeuwen van het christendom wél tot de Heilige Schrift werden gerekend en welke niet. Er werd een dwingende lijst opgesteld (in het Grieks *kanon*) van boeken die als toegang golden tot de van Godswege geschonken openbaring. Ook werd bepaald wie er bevoegd was te beslissen over wat wel en wat niet tot het rechtzinnige geloof behoorde. De bisschoppen besloten dat zij dat deden, en wel in gezamenlijkheid. En er werd – we hoorden het al – een normatieve geloofsbelijdenis opgesteld tijdens vergaderingen van de bisschoppen uit

alle windhoeken. Wie zich niet aan die belijdenis hield, gold als ketter.

Geloofsdwang ging tot het vaste repertoire van de christelijke kerk behoren. Voor vrijzinnigheid was weinig ruimte. Wie van de geloofsnorm afweek, kon rekenen op harde represailles, tot en met de doodstraf. De veelvormigheid van het vroege christendom ging verloren ten gunste van het eenheidschristendom van de rijkskerk. Wie er bijvoorbeeld een andere leer over Jezus of over de verhouding tussen de Vader, Jezus en de Geest op na hield dan die van de rijkskerk, kon rekenen op veroordeling en bestrijding. Daar werden bijvoorbeeld theologische stromingen uit het oostelijke deel van het Romeinse Rijk het slachtoffer van, die er een andere theologie op na hielden. Hun opvattingen werden veroordeeld tijdens de oecumenische concilies van de vierde en de vijfde eeuw. Dat betekende niet hun einde: als zelfstandige, van de rijkskerk losgemaakte kerken zetten zij hun bestaan voort, met een eigen theologie, een eigen spiritualiteit en eigen vormen van liturgie. Deze leven tot de dag van vandaag voort in de zogenaamde oriëntaalse kerken. Andere vormen van geloofsbeleving gingen ondergronds. Een voorbeeld daarvan is de gnostische traditie in het christendom. Deze traditie, die ook al vóór en buiten het christendom bestond, legde sterke nadruk op het belang van innerlijke kennis voor de verlossing

van de mens. Door innerlijke kennis kon de mens weer verbinding maken met zijn ware zelf, die een goddelijke kern bevat. De mens herinnerde zich daardoor als het ware weer wie hij was: dat hij ten diepste uit God was. Dat was hij vergeten. Hij was zichzelf kwijt. Maar door *gnosis* of kennis ontwaakte de mens, werd hij van zijn blindheid genezen, genas hij. En Jezus was gekomen om die verdwaalde mens terug te roepen. Jezus herinnerde de van zichzelf vervreemde mens weer aan zijn ware aard en opende daarmee voor hem de weg naar herstel. De gnostische interpretatie van Jezus heeft haar neerslag gevonden in een hele reeks van teksten, die echter stelselmatig buiten de canon van het Nieuwe Testament zijn gehouden. Een van de bekendste teksten die in elk geval geliefd waren in gnostische kring, was het Evangelie volgens Thomas, een verzameling uitspraken van Jezus, waarschijnlijk ontstaan in de tweede helft van de tweede eeuw.

Het gnostische christendom werd door de woordvoerders van de orthodoxe kerk fel bestreden. Bij tijd en wijle doken echter verwante opvattingen weer op. Zo is er een zekere verwantschap te zien tussen de gnostische opvattingen in het vroege christendom en de strenge ascetische groepen die vanaf de tiende en elfde eeuw in Europa opdoken en die zichzelf zagen als de ware kerk: de Bogomielen in Bulgarije, de Albigenzen

in Zuid-Frankrijk (rond de stad Albi) en de katharen (van het Griekse *katharoi*, zuiveren) in Noord-Spanje, Noord-Italië en Zuid-Frankrijk. Hun bestaan werd door de kerk niet getolereerd; met grof geweld, zelfs met kleine kruistochten, werd er tegen hen opgetreden. En afgeleid van het woord 'kathaar' is het woord 'ketter' in het Nederlands nog steeds de term voor iemand die afwijkt van de officiële leer.

Vrijzinnigen voelen misschien een zekere verwantschap met de 'verliezers' van de kerkgeschiedenis: de ketters en de gnostici. Toch liggen hun historische wortels elders: in de reactie van de Reformatie op de kerk van de late Middeleeuwen. Er was inmiddels in duizend jaar het nodige gebeurd met de kerk, die we nu voor het gemak maar de katholieke kerk noemen (katholiek betekent hier dan zoveel als universeel; het is nog geen eigen merknaam, zoals in die van de Rooms-Katholieke Kerk). Van een in Klein-Azië ontstane joodse sekte was de Jezus-beweging uitgegroeid tot de machtigste en uiteindelijk enige religie van Europa. Vanaf de vroege middeleeuwen werd het ene na het andere Europese volk gewonnen voor de nieuwe religie, meestal met geweld, totdat heel Europa bekeerd was. De Litouwers waren in 1387 de hekkensluiters. De kerk had in de middeleeuwse samenleving van Europa een volstrekt vanzelfsprekende

plaats. Zij was geen minderheid en ook geen kritische tegenstem; haar belangen vielen samen met die van de gevestigde orde. Historici duiden dat samenvallen van kerk en samenleving aan met de term ‘christenheid’ (met christendom wordt dus de godsdienst bedoeld, met christenheid het type samenleving waarin die godsdienst een machtig monopolie bezit). De kerk was machtig en rijk, en een loopbaan binnen de kerk was ook aantrekkelijk voor wie graag macht en rijkdom bezat. Wie het anders zag, kon (als zijn of haar ouders rijk genoeg waren) kiezen voor een leven als kloosterzuster, monnik of kluizenaar: de kloosters waren plekken waar het christendom nog op een andere manier beleefd kon worden. Al sloegen ook daar macht, rijkdom, aanzien en status al spoedig hun slag. Terwijl sommige kloosterlingen zich met ernst toelegden op een leven van gebed, armoede en eenvoud, leefden andere – en dan vooral de oversten – als vorsten.

Vanaf de late middeleeuwen groeide er kritiek op de staat waarin de kerk en het christelijk leven zich bevonden. Er werd eerst voorzichtig, later luider, geroepen om hervorming. Die hervorming werd gezien niet als iets revolutionair nieuws, maar juist als terugkeer naar het oude, naar de bron, naar hoe de kerk was begonnen, naar de bijbelse geschriften, naar de praktijken van de eerste volgelingen van Jezus. Die roep om hervorming klonk in de

veertiende en vijftiende eeuw binnen kloosterorden en in vroomheidsbewegingen als de in het IJsseldal ontstane Moderne Devotie. In het begin van de zestiende eeuw kreeg zij krachtige pleitbezorgers, zoals de Duitse augustijner monnik Maarten Luther, de Zwitserse humanist Huldrych Zwingli, de Franse jurist Johannes Calvijn, de Friese dorpspastoor Menno Simons. Hun oproep kreeg weerklank: de hervorming werd een brede volksbeweging in vooral het noorden van Europa. Het verlangen naar hervorming werd breed gedeeld, alleen de scenario's voor die hervorming liepen uiteen. De Europese christenheid, die naar buiten toe duizend jaar een hechte eenheid had geleken, raakte verscheurd.

In die hervormingsbeweging kwamen ook nieuwe opvattingen naar boven over hoe de kerk in elkaar zou moeten zitten. De ene opvatting legde meer nadruk op de nationale kerk en op de rol van de vorst – als vooraanstaand lid – daarbinnen (zie de Anglicaanse kerk). Een andere opvatting was dat de kerk meer collegiaal bestuurd zou moeten worden, dus door een – al dan niet democratisch gekozen – vertegenwoordiging van de kerkgemeenschap: op plaatselijk niveau de kerkenraad en op bovenplaatselijk niveau een synode, bestaande uit vertegenwoordigers van de plaatselijke gemeenten (zie de Protestantse Kerk in Nederland).

In weer een ander kerkmodel lag de nadruk volledig bij

de plaatselijke gemeente, de *ekklesia* in de zin van het vroege christendom, die autonoom is. Dit is het kerkmodel dat we terugvinden bij bijvoorbeeld de doopsgezinden, de baptisten, de Pinksterkerken en bij veel evangelische kerken.

Dan waren er in de zestiende eeuw ook nog stromingen voor wie de uiterlijke vormgeving van de kerk nauwelijks van enig belang was. Uit reactie op de bijna narcistische aandacht van de kerk voor zichzelf, verklaarden zij de uiterlijke kerk van nul en generlei belang. De ware kerk is de kerk van het innerlijk, en die zit niet in uiterlijke vormen, ambten, regels, wetten en structuren, maar in je hart. Dat was de opvatting die verkondigd werd door de zogenaamde spiritualisten, zoals Sebastian Franck en Kaspar Schwenckfeld en in Nederland David Joris, Hendrik Niclaes en Dirk Volkertsz. Coornhert.

Remonstranten nemen in dit verhaal over verschillende kerkmodellen een merkwaardige positie in. Historisch gezien staan zij in de lijn van de calvinistische hervorming, met name de variant met de collegiale bestuursstructuur. Maar praktisch en feitelijk hebben zij momenteel een model van autonome gemeenten en theologisch gezien zullen veel remonstranten zich het meeste thuis voelen bij een spiritualistische kerkopvatting, waarin de uiterlijke vormgeving van de kerk nauwelijks van belang is. Dit is historisch allemaal te verklaren. De

Remonstrantse Broederschap is immers ontstaan uit een noodsituatie en heeft strikt genomen een tijdelijk karakter. In 1610 ondertekenden 44 Nederlandse predikanten een document, de zogenaamde Remonstrantie, waarin zij protesteerden tegen het bindend verklaren van de leerstellingen uit een aantal klassieke teksten van het Nederlandse calvinisme, de zogenaamde Belijdenisgeschriften, zoals de Heidelbergse Catechismus. Ook verzetten zij zich tegen de strikte opvatting van de calvinistische predestinatieleer (de leer dat God al voor aanvang van een mensenleven heeft vastgesteld of die persoon wel of niet eeuwig heil tegemoet zal gaan). Zij vroegen om meer ruimte voor variatie in de geloofsleer en de geloofsbeleving binnen het Nederlandse protestantisme. Maar die ruimte kregen zij niet: door de Synode van Dordrecht van 1618-1619 werden de ruime geloofsopvattingen van de ondertekenaars van de Remonstrantie – die naar die tekst al snel remonstranten werden genoemd – als dwaling veroordeeld en werden tweehonderd ‘rekkelijke’ predikanten uit hun ambt gezet en verbannen. In 1619 stichtten 38 van die verbannen predikanten in Antwerpen een broederschap, bedoeld om elkaar te ondersteunen: de Remonstrantse Broederschap. Die zag zichzelf op dat moment beslist niet als een kerk, maar als een tijdelijk verbond dat zou ophouden te bestaan op het moment dat voor de rekkelijke opvattingen weer ruimte zou

komen binnen de calvinistische kerk in Nederland. Dan zouden immers de predikanten weer kunnen terugkeren en weer gewoon hun plaats kunnen innemen binnen de bestaande kerk.

De Remonstrantse Broederschap is dus ontstaan als tijdelijk noodverband, als een solidariteitsverband van wegens hun opvattingen verbannen predikanten. Inmiddels houdt dit tijdelijke verband het al bijna vier eeuwen uit. In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde het ook van karakter. De hoop op terugkeer in de vaderlandse kerk maakte toen plaats voor een nieuwe rol die de Broederschap voor zichzelf zag: zij werd een toevluchtsoord voor vrijzinnige gelovigen die zich in de vaderlandse kerk niet langer thuisvoelden. Dat was niet zonder succes: omstreeks 1900 was het ledental van de Broederschap tegenover een halve eeuw eerder maar liefst verviervoudigd. Zij kreeg een nieuwe rol: zij werd hét Nederlandse kerkgenootschap voor ‘moderne’ vrijzinnigen.

De geschiedenis drukt een stempel op het kerkbesef in remonstrantse kring. De organisatievorm wordt niet van groot belang gevonden: al meer dan vier eeuwen redden remonstranten zich met een tijdelijk verband. Zij weten ook dat je van al te veel nadruk op kerkorganisatie alleen maar ruzie krijgt. De Remonstrantse Broederschap is

ontstaan omdat de vrijheid van denken en geloven op het spel stond. Zij is ontstaan als een verband van gewetensvluchtelingen. Die vrijheid is voor remonstranten heilig. Zij weten dat die alleen stand kan houden wanneer zij door verdraagzaamheid beschermd wordt. Daarom vormen vrijheid en verdraagzaamheid de twee kernwoorden die de Remonstrantse Broederschap binnen het kerkelijke landschap van Nederland kenmerken. Die vrijheid is vooral een innerlijke zaak, een zaak van hart en verstand. Daar, zo zullen veel remonstranten mét de zestiende-eeuwse spiritualisten zeggen, bevindt zich de kerk, niet in een kerkorde of een synode. Er moet iets van organisatie zijn om de zaken te laten lopen. Daarom heet het landelijke bestuur van de Remonstrantse Broederschap dan ook treffend de ‘Commissie tot de Zaken’. Er moeten een aantal afspraken op papier gezet worden; daarom is er ook een kerkorde. Maar veel belang wordt daar in remonstrantse kring niet aan gehecht. Wat remonstranten in vier eeuwen hebben geleerd, is de kerk zelf te relativieren.

6 In het teken van de hoop

Wij zijn geroepen, zo zegt de remonstrantse belijdenis van 2006, om ‘kerk te zijn in het teken van de hoop’. Daar draait het om: de kerk is dienstbaar aan de komst van het koninkrijk van God, aan een wereld die door liefde, vrede, barmhartigheid en gerechtigheid wordt geregeerd, een wereld waar – om een beeld van Huub Oosterhuis te gebruiken – ‘brood en liefde is, genoeg voor allen’.

De kerk is de plek bij uitstek – dat wil *niet* zeggen: de enige plek – waar het visioen van het koninkrijk levend wordt gehouden. Dat gebeurt door de vier grondkenmerken van de kerk die wij eerder zijn tegengekomen.

- * Koinonia: de kerk is een gemeenschap, die juist als zodanig, dus in het gemeenschap zijn met mensen die wij niet zelf hebben uitgekozen, een oefenplaats voor het koninkrijk vormt.
- * Kerugma: in die gemeenschap wordt de hoop gevoed door de verkondiging, het getuigenis, anders gezegd: door het vertellen van verhalen die duiding geven aan ons bestaan.
- * Liturgia: in tekenen wordt gevierd dat de komst van het koninkrijk mogelijk is.

* Diakonia: die gemeenschap bestaat niet uit passief afwachtende mensen ('stil maar, wacht maar; alles wordt nieuw'), maar uit mensen die de handen uit de mouwen steken en die, gevoed door de bezieling die zij in de kerk opdoen, werken aan een wereld die steeds meer op het koninkrijk van God gaat lijken.

Op deze vier manieren probeert de kerk de hoop op toekomst in mensen levend te houden. Zij gaat de strijd aan tegen de wanhoop, het defaitisme, de verslagenheid, de moedeloosheid. Die proberen ons immers voortdurend te ontmoedigen: het kan niet, het is onmogelijk. Kerk zijn is, in de woorden van het lied van Huub Oosterhuis, 'zijn wat niet kan, doen wat ondenkbaar is, dood en verrijzenis'.

De kerk doet dat op de eerste plaats simpelweg door er te zijn, dat wil zeggen door een gemeenschap te zijn van mensen die elkaar niet hebben uitgekozen, maar die zijn samengeroepen onder 'zomaar een dak' en die het huis waar zij binnen gaan tot een 'levend lichaam' maken. Met het beeld van het levende lichaam zinspeelt Huub Oosterhuis op een van de vele beelden die in de loop van twintig eeuwen theologie voor de kerk zijn ontworpen. Het beeld van het lichaam is al te vinden bij Paulus in zijn eerste brief aan de Korintiërs. Dat lichaam werd in

de theologiegeschiedenis tot een ‘mystiek lichaam’. Weer andere beelden voor de kerk waren die van de bruid van Christus, de tempel van de Heilige Geest, de schaapstal of de kudde, Gods akker, de wijngaard, Gods bouwwerk en het huis van God. Op een of andere manier verwijzen al die beelden naar het geheim van God: naar de Eeuwige, naar Jezus van Nazaret, naar de Geest. De Nederlandse theoloog J.C. Hoekendijk (1912-1975), die een deel van zijn leven in de Verenigde Staten doceerde, schreef daarover:

‘Bij nauwkeuriger toezien bemerken we dat al die beelden slechts open vensters zijn, die uitzicht bieden op Hem om wie het in de kerk alleen gaat. De gemeente heet kudde, om over de herder te kunnen spreken, ze wordt beschreven als een gebouw, om op het fundament te kunnen wijzen, als een lichaam, om aandacht te kunnen geven aan het hoofd, enzovoorts. Elk beeld voor de kerk dient als een impliciete Christusbelijdenis.’

Het beeld van het lichaam wijst op een belangrijk aspect van kerk zijn: dat wij het samen moeten doen. Een lichaam bestaat uit een samenstel van ledematen en organen, van spieren en botten, van vet en vocht, en allemaal hebben ze elkaar nodig. Niet één lidmaat kan in zijn eentje lichaam zijn. ‘Een lichaam is een eenheid die uit vele delen bestaat; ondanks hun veelheid vormen

al die delen samen één lichaam. Zo is het ook met het lichaam van Christus', aldus Paulus (1 Kor. 12:12). Voor het gemeenschapsaspect van de kerk gebruikt het Nieuwe Testament negentien keer het Griekse woord *koinonia*, dat afgeleid is van *koinos*, gemeenschappelijk. Eigenlijk betekent het niet meer dan 'samen zijn', 'bij elkaar zijn': gemeenschap zijn. In het Latijn werd het vertaald met *communio*. Daar is het woord 'communicatie' weer van afgeleid. Gemeenschap zijn heeft immers ook te maken met goed met elkaar communiceren. In een gemeenschap wordt niet alleen meegedeeld (in één richting), maar vooral gedeeld (in wederkerigheid). Het gemeenschapsaspect van de kerk verwijst vooruit naar de manier waarop mensen in het koninkrijk van God met elkaar zullen verkeren: in wederzijds aspect, met ruimte voor iedereen, en zo dat iedereen zichzelf kan zijn. Die gemeenschap van het koninkrijk heeft een volstrekt open karakter: niemand wordt buitengesloten of geweerd, niemand wordt verbannen of geëxcommuniceerd (letterlijk dus: buiten de *communio* geplaatst). De Duitse theoloog Hubertus Halbfas (geboren in 1932) gebruikt voor de gemeenschap van het koninkrijk van God het beeld van de 'open tafelgemeenschap': iedereen mag aanzitten. Zo was, zo zegt hij, ook de praktijk bij Jezus zelf: hij zat aan met hoeren en tollenaars, met uitgestotenen en onreinen, met vreemdelingen en

drop-outs. En zo, aldus de kritische katholieke Halbfas, zou ook de praktijk in de kerk moeten zijn: die van een open tafelgemeenschap, waar niemand wordt buitengesloten (*Glaubensverlust. Warum sich das Christentum neu erfinden muss*, 2011).

De Remonstrantse Broederschap probeert, ‘zo zwak en feilbaar als wij zijn’, die open tafelgemeenschap in praktijk te brengen. ‘Het deelnemen aan het kerkelijk leven van de Broederschap staat open voor allen die, ook zonder lid te zijn, daaraan deel willen hebben’, zo zegt de kerkorde, en ook ‘tot het avondmaal wordt ieder genodigd, ongeacht of hij of zij tot de Broederschap of tot enige andere kerk behoort, al dan niet’.

Die openheid betracht de Remonstrantse Broederschap ook in de samenwerking die zij zoekt met allen die het goede nastreven, allen die zich inzetten voor de vestiging van een humane wereld, een wereld van vrede en gerechtigheid. Je kunt de kerk zien als een netwerk van groepen en initiatieven die, impliciet of expliciet, willen bijdragen aan die meer humane wereld. In dat netwerk kunnen kerkplekken als die van de Remonstrantse Broederschap, maar ook talloos veel andere kerkplekken, zorgen voor de bezieling, voor inspiratie, voor bemoediging, voor aansporing en uitdaging. Zij kunnen de ziel vormen van een netwerk dat, met een beeld van de dichter Hendrik Marsman, overgenomen

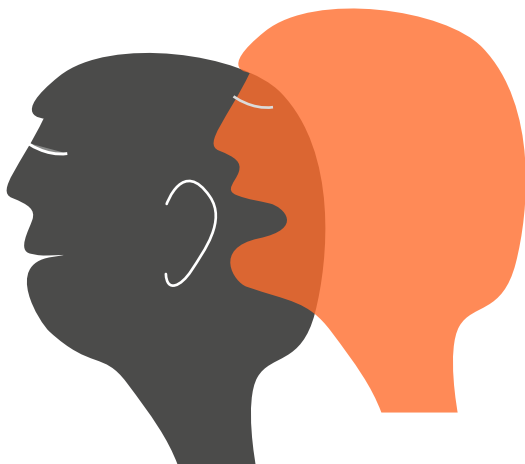
door Huub Oosterhuis, een 'bezield verband' is. Binnen dat netwerk moeten er, aldus Oosterhuis,

'huizen zijn, vaste adressen waar naar de zin van het leven kan worden gevraagd. En waar die behoefte aan een opvlucht van onze geest niet wordt weggelachen, en niet bedolven onder welke ideologie dan ook, een christelijke of een atheïstische. Waar mensen met zulke vragen en behoeften intellectueel en emotioneel veilig zijn. Huizen waar ondogmatisch en zonder missionaire bedoelingen, het erfgoed van jodendom, christendom, humanisme en socialisme ter sprake wordt gebracht, uitgelegd, gewikt en gewogen. Waar ook onbevooroordeelde en betrouwbare informatie wordt gegeven over buiten-Europese godsdiensten. En diepgaande studie wordt gemaakt van de islam, als godsdienst en cultuur.'

Voor zulke huizen kunnen kerkgenootschappen zorgen, zulke vaste adressen kunnen kerkgebouwen zijn. Want daar kan de ziel thuishkomen. De kerk is immers, met een mooi beeld van de hervormde theoloog Henk de Roest (geboren in 1959), 'een huis voor de ziel'.

7 ‘Woorden van ver’

De kerk is een plek, een ruimte, een gemeenschap, een thuis, waar mensen op verhaal kunnen komen. In de kerk wordt het geloofsverhaal doorverteld van het volk Israël, van Jezus van Nazaret en van de beweging die in zijn voetsporen gaat. De kerk is dus een vertelgemeenschap. Het bestaan van de kerk vormt de garantie dat het verhaal wordt doorgegeven. Dankzij de kerk is er minstens één plek in de wereld waar geloofsverhalen ter sprake worden gebracht. Tegelijk weten we dat de kerk momenteel niet de enige plek is waar verhalen van zinging, van geloof en van spiritualiteit klinken. Gelukkig klinkt het verhaal op vele plaatsen, vaak ook op onvermoede plaatsen. Maar in elk geval ook in de kerk. Dat vertellen van het geloofsverhaal gebeurt in de verkondiging en het getuigenis van de kerk, in wat in het Grieks van het Nieuwe Testament *kerugma* heet. Dat woord is afgeleid van het werkwoord *kèrusso*: als een boodschapper roepen of verkondigen. De kerk is dus een plaats van verkondiging: er wordt een boodschap doorgegeven. Die boodschap is een goede boodschap: goed nieuws, *eu angelion* in het Grieks, evangelie. Het doorgeven van het verhaal krijgt gestalte in de liturgievieringen van de kerk: daar worden verhalen uit de Schrift voorge-

lezen en uitgelegd. Maar het kan ook gestalte krijgen in andere vormen: in een bijbelleeskring, in bijbels drama, in lezingen en studiegroepen, in het tekenen of op andere kunstige wijzen verbeelden van bijbelverhalen.

Wat er telkens gebeurt in die vormen van verkondiging, is dat verhalen uit een ver verleden dicht bij ons eigen levensverhaal worden gebracht, en omgekeerd: dat ons eigen levensverhaal in aanraking wordt gebracht met geloofsverhalen uit tweeduizend en nog meer jaren van traditie. De verhalen uit de Schrift zijn ‘woorden van

ver' en 'vonken verleden', 'dromen, signalen, diep uit de wereld aangewaaid'. Maar zij worden in de kerk 'hier gezaaid' en onze monden 'spreken voort Gods vrij en lichtend woord'. De tweede strofe van Oosterhuis' lied over de kerk brengt op beeldende wijze onder woorden welke ontmoeting er in de kerk plaatsvindt: die tussen ons, hier en nu, en verre verhalen uit de geloofstraditie.

Woorden van ver, vallende sterren,
vonken verleden hier gezaaid.
Namen voor Hem, dromen, signalen
diep uit de wereld aangewaaid.
Monden van aarde horen en zien
onthouden, spreken voort
Gods vrij en lichtend woord.

Die verhalen uit een ver verleden helpen ons om ons eigen leven te duiden, om ons zoeken en tasten in een breder kader te plaatsen. Zij geven een bedding aan ons eigen levensverhaal. En in de kerk wordt mijn levensverhaal ook meer dan alleen van mij: wij delen het met elkaar. Mijn verhaal wordt ons verhaal. Mijn eigen ervaring wordt getoetst aan de ervaring van anderen. 'Kerken als hoeders van de christelijke traditie hebben, in onze tijd waarin religie gemakkelijk verwordt tot de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie, de

moeilijke taak om mensen zowel te begeleiden in hun persoonlijke ontwikkeling, als om deze ontwikkeling in een groter kader te plaatsen,' aldus Tom Mikkers in een toelichting op de remonstrantse belijdenis van 2006 (*Een weg van vrijheid*).

De kerk is een plek waar de kracht van verhalen op een bijzondere wijze wordt beleefd. En het vraagt tegelijk theologische deskundigheid en pastorale empathie van de voorganger of predikant om onze verhalen en die van de geloofstraditie bij elkaar te brengen. Dominee Nico ter Linden zegt daarover (*Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak*, 2010):

Het eerste wat zielzorgers moeten leren, is luisteren, lang luisteren, zodat mensen hun verhaal kwijt kunnen. Maar wat zij vervolgens evenzeer moeten leren, is verhalen vertellen, woorden en beelden aanreiken uit het Goede Boek dat de kerk der eeuwen is toevertrouwd, alsmede andere woorden en beelden uit de schatkamers van onze cultuur.

Zielzorgers moeten dus, aldus Ter Linden, goede bemiddelaars zijn tussen de levensverhalen van mensen en de beelden en verhalen van de traditie. Hij citeert schrijfster Renate Dorrestein over de kracht van verhalen:

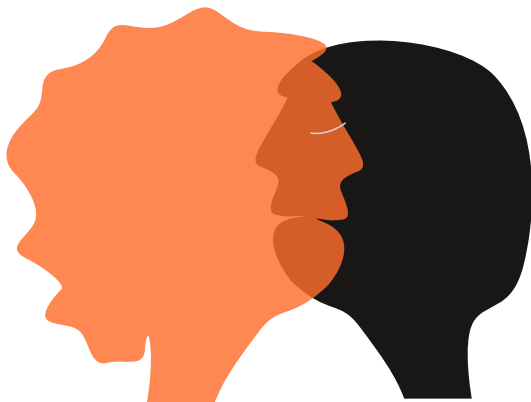
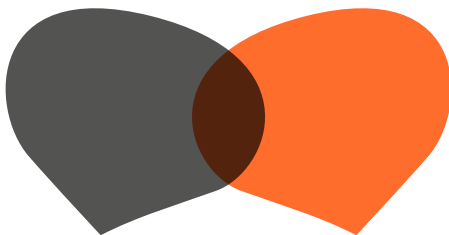
Zonder verhalen zouden we helemáál niks van onszelf begrijpen. Verhalen werken ordenend, bezwerend. Ze geven ons een kans om onze doden te eren, onze liefdes recht te doen, in het reine te komen met onze eigen sterfelijkheid.

Mensen komen dus samen in de kerk om naar verhalen te luisteren én om hun eigen verhaal te delen. Door dat te doen worden ze uitgetild boven het isolement waarin ze zich misschien bevinden. Het delen van het verhaal maakt het groter en maakt onszelf ruimer. Wij stappen met ons eigen verhaal in het grote verhaal. Wij worden verhalen-derwijs over onze grenzen heen getild. Verhalen werken ontgrenzend. Mensen komen dus samen om dat grote verhaal te horen. Daarom maken verhalen altijd deel uit van de samenkomst van de gemeente. Dat verhaal hoeft niet per se te klinken in woorden; het kan ook in klanken (muziek), beelden (kunst, video) of beweging (dans). Maar liefst wel zo dat wij zelf als het ware in het verhaal kunnen binnenstappen. Dan kan er verbinding tot stand komen tussen ons eigen verhaal en het goede nieuws van het grote verhaal. En die verbinding kan ons leven voeden, kan ons verder op weg helpen op onze tocht.

Mensen komen vooral daarvoor naar de kerk: om gevoed te worden, om bemoediging en inspiratie op te doen. Bij een onderzoek onder gereformeerde jongeren die de

kerk bezoeken, bleek in 1998 dat 71 procent van hen naar de kerk ging om er voeding voor hun geloof te vinden en manieren om uitdrukking aan hun geloof te geven. 55 procent zocht vooral verbinding met de gemeenschap, om samen met anderen het geloof te kunnen beleven. 52 procent ondervindt vriendschap in de kerk en komt omdat men ermee is opgegroeid. 39 procent ervaart in de kerk ondersteuning in het leven en slechts 22 procent van de jongeren komt naar de kerk omdat daar aan een betere wereld wordt gewerkt (Gerard Dekker en Hijme Stoffels, *Een kerk die mij past. Gereformeerde jongeren over de kerk*, 1998). Dit lijkt misschien zelfzuchtig: jongeren vragen zich eerder af wat de kerk voor hen kan betekenen dan wat zij voor de kerk kunnen betekenen. Maar is dat erg? ‘Een hartelijke kerk is liever te gul dan te gierig,’ zegt Nico ter Linden.

Dat geldt des te sterker voor een vrijzinnig kerkgenootschap als de Remonstrantse Broederschap. Vrijzinnigen zijn er niet op uit ziertjes te winnen. Zij willen anderen niet overtuigen van hun waarheid, want van die waarheid zijn ze zelf helemaal niet zo zeker. Wat zij hooguit willen, is anderen van dienst zijn bij het vinden van duiding en bemoediging op hun levensweg. Als de verhalen van de Schrift en van de christelijke geloofstraditie daarbij dienstig kunnen zijn, is dat mooi. Dan zullen vrijzinnigen die verhalen met grote ruimhartigheid met anderen

willen delen. Hebben vrijzinnigen dan ook een verhaal dat hen met elkaar verbindt? Niet in de vorm van bindende belijdenisteksten. Het enige dogma bij vrijzinnigen is dat er geen dogma is, zo wordt weleens gezegd. Maar wel willen vrijzinnigen onder woorden brengen wat hen bij elkaar brengt. De theoloog G.J. Heering stelde in zijn boek *Geloof en openbaring* (1935): 'elke christelijke kerk is een belijdende kerk'. De geloofsbelijdenis van 2006 is een poging om dat te doen, maar wel in het volle besef dat ook deze formulering tijd- en cultuurgebonden is. Ook Heering voegde in 1935 al aan zijn uitspraak toe: 'Maar een andere vraag is of deze belijdenis als een reeks dogmata heeft te gelden.' De belijdenis is geformuleerd als een getuigenis van wat remonstranten als geloofsgemeenschap beweegt, niet als een maatstaf om het individuele geloof van anderen mee te meten, te toetsen en te beoordelen. Die overtuiging loopt als een rode draad door de remonstrantse geschiedenis heen. Al in de inleiding op de eerste geloofsbelijdenis uit 1621 werd gezegd dat meningsverschillen over het geloof 'niet op het aambeeld van de belijdenis moesten worden gelegd'. In een belijdenis, aldus de opstellers van 1621, wordt slechts bekendgemaakt wat de opstellers ervan 'voor waar en onwaar houden, wat zij geloven en niet geloven', en niet wat door anderen voor waar of onwaar gehouden moet worden en wat anderen moeten geloven en niet geloven.

8 ‘Deur die naar stilte openstaat’

Remonstranten krijgen vaak het verwijt dat zij erg cerebraal en rationeel zijn ingesteld: veel woorden, weinig gevoel. Helemaal onwaar is dit verwijt niet. In hun geschiedenis hebben de remonstranten altijd grote belangstelling aan de dag gelegd voor wetenschap en cultuur. In de achttiende eeuw ondergingen zij grote invloed van de Verlichting en in de negentiende eeuw van de moderne wetenschap. Remonstranten geloofden misschien wel vooral met hun verstand. De antenne voor ritueel en symboliek, voor de beleving van het hart, bleef onderontwikkeld. De Amerikaanse godsdienstsocioloog (en romanschrijver) Andrew Greeley (1928-2013) zei ooit over het verschil in geloofsbeleving tussen katholieken en protestanten: *‘Protestants worship from the neck up, Catholics from the neck down.’* Hij bedoelde: katholieken beleven hun geloof met hun hele lichamelijkeheid, met alle zintuigen, en protestanten alleen met hun verstand. Dit geldt ook wel voor remonstranten: hun geloofsbeleving was er vooral een van het verstand.

Was, zeg ik. Want op dit punt is er veel in beweging. Ook remonstranten hebben ontdekt dat, om het met Blaise Pascal te zeggen, ‘het hart zijn redenen heeft die het

verstand niet kent'. Remonstranten zoeken in hun kerk nu ook een plek waar het hart verwarmd kan worden. De kerk is voor hen ook een vindplaats van spiritualiteit geworden.

Dat geldt ook voor hun liturgische diensten. Die hadden (en hebben op veel plaatsen) een sterk cerebraal karakter: veel woorden en vooral een lange en leerzame preek.

Maar nu ontdekken ook remonstranten de kracht van de stilte in de eredienst, waardoor het kerkgebouw een deur kan worden 'die naar stilte openstaat'. Zij ontdekken ook de kracht van symbolen en rituelen. Liturgische kleuren hebben in veel remonstrantse gemeenten hun intrede gedaan. Het strenge en sombere zwart van de toga heeft bij veel remonstrantse predikanten plaats gemaakt voor een liturgisch gewaad in een lichtere, hoopvolle, vrolijke kleur, gecombineerd met een stola met religieuze symbolen. Liturgie heeft er ook een veel lichamelijker karakter gekregen: we mogen iets zien, ruiken, voelen, want wij vieren eredienst met onze hele lichamelijkeheid, niet alleen met ons hoofd of ons verstand.

Waarom? Omdat symbolen en rituelen de kracht hebben uit te drukken wat wij in woorden niet kunnen zeggen. Symbolen en rituelen brengen een zichtbare en een onzichtbare, een tastbare en een verborgen werkelijkheid bij elkaar. Zij bemiddelen en verbinden. Zij nemen ons mee en hebben het vermogen – het lukt niet altijd...! –

ons te verplaatsen naar een andere werkelijkheid. Goede liturgie kan de deelnemers meenemen naar de ‘verre verhalen’ waarvan eerder sprake was. De liturgievierders worden tijdelijk opgenomen in dat verhaal; zij maken er deel van uit. En dan kan er iets met hen gebeuren. Rituelen kunnen een transformerende kracht hebben: door eraan deel te nemen, veranderen we. Rituelen kunnen ons de werkelijkheid met nieuwe ogen doen zien, kunnen onvermoede dimensies in onze beleving ontsluiten. Zo’n transformatie wordt opgeroepen in het gedicht ‘Kerkdienst’ van dichter (en aanvankelijk dominee) Van der Graft (Willem Barnard, 1920-2010). U vindt het op de laatste bladzijden van dit boek. De kerkgangers verkeren in dat gedicht met Jona in de buik van de vis. Maar er gebeurt iets met hen: zij worden ontroerd, geraakt, vanaf de kansel: ‘het strottenhoofd van de kansel geraakte in trilling’. De transformatie die zij ondergaan, heeft een bevrijdende werking: zij worden verlost uit de buik van het monster, dankzij een ‘barenswee’. En die zet hen weer terug in de werkelijkheid, midden in het gewone leven: ‘wij konden weer lopen en fietsen /met de zon in het oog’. Door goede liturgie wordt de vierende gemeenschap bij wijze van spreken een levend lichaam en neemt zelfs het kerkgebouw daarin mee. Dat krijgt, om met Oosterhuis te spreken, ‘muren van huid, ramen als ogen’. Liturgie kan de individuele gelovige raken, bemoedigen,

inspireren, uitdagen en voeden. Maar liturgie tilt die individuele gelovige ook boven zichzelf uit. Zij maakt hem of haar tot deel van een 'levend lichaam'. Liturgie is namelijk bij uitstek een handeling van de gemeenschap. Het woord liturgie is ontstaan uit het Griekse *leitourgia*. Dat is een samenstel van twee woorden: *leitōs*, afgeleid van *laos*, van het volk, en *ourgia*, afgeleid van *ergon*, werk. Liturgie is dus werk van het volk of verricht voor het volk. Liturgie is dan ook van allen die deelnemen, niet alleen van de predikant of voorganger.

Liturgie kan ons meenemen naar een andere werkelijkheid of beter: naar een andere dimensie van de ene werkelijkheid. Liturgie grijpt in tekenen, in symbolen en metaforen terug naar gebeurtenissen uit een ver verleden en verplaatst ons tegelijk naar een toekomstige werkelijkheid, naar, om het nog eens met Bultmann te zeggen, 'eeuwigheid hier en nu'. Dat gebeurt heel in het bijzonder bij liturgische handelingen als het toedienen van de doop en het vieren van het avondmaal. In beide gevallen wordt teruggerepen naar ervaringen uit een ver verleden: de doortocht van het volk Israël door de Rode Zee, de doop van Jezus in de Jordaan, de maaltijd van Jezus met zijn leerlingen op de avond voor zijn kruisiging. En tegelijk wordt vooruitgegrepen naar het nieuwe, onvergankelijke leven in de toekomst, naar de open tafelgemeenschap van het koninkrijk Gods.

De liturgie kan ons boven onszelf uittillen, precies omdat ze van elders lijkt te komen. Zij vormt een aanspraak op ons; zij daagt ons uit om ons open te stellen voor het andere, voor de Ander. De grote Franse filosoof Paul Ricoeur (1913-2005) heeft dat ervaren op een plaats die ook voor mijn eigen geloofsgeschiedenis van betekenis is geweest: de oecumenische kloostergemeenschap van Taizé in Frankrijk. Ricoeur bezocht die gemeenschap op hoge leeftijd en vertelde de vele jongeren die daar uit alle windstreken samenkwamen het volgende:

‘Vanmorgen werd ik zeer geraakt door de liederen, die de vorm van een aanroepingsgebed aannemen: “O Christus...” Deze liederen zijn niet beschrijvend van aard, noch geven ze voorschriften. Als je zo aan het zingen bent, voel je je aangespoord naar het hogere. Ze zijn een blijde oproep tot God. Door zo te bidden en te zingen, wordt het goede in ons opgewekt’ (Henk de Roest, *Een huis voor de ziel*).

9 ‘Speurend naar hoop en dageraad’

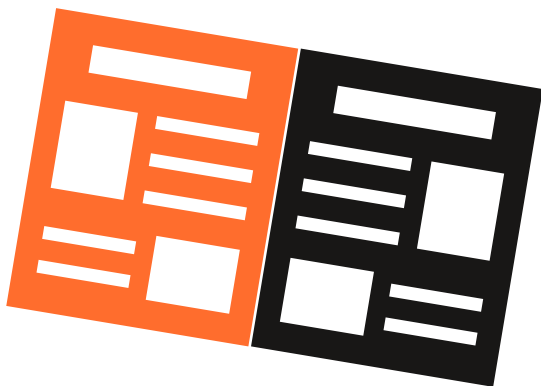
In de kerk gebeurt meer dan alleen maar verhalen vertellen en vieren. Mensen worden in en door de kerk ook aangemoedigd om te handelen in de lijn van wat zij gehoord, gevierd en gedeeld hebben: daden te stellen die de komst van een wereld van vrede en gerechtigheid dichterbij brengen. Vanuit het huis van de kerk speuren wij, in de woorden van Huub Oosterhuis, ‘naar hoop en dageraad’.

De daden die gesteld worden, kunnen die van de kerk als gemeenschap zijn en die van de individuele gelovigen. Remonstranten hebben als groep nooit zo te koop gelopen met hun activiteiten in de wereld. Zij hebben die, anders dan veel andere christelijke denominaties, nooit uitdrukkelijk onder een remonstrants label verkocht. Veel andere kerken organiseerden hun dienstbetoon aan de wereld, vooral van het midden van de negentiende tot dat van de twintigste eeuw, in organisaties die aan hun eigen kerkelijke groep gebonden waren: de tijd van de verzuiling. Er was katholieke, hervormde en gereformeerde ziekenzorg, armenzorg, verpleging, opvang voor weduwen en wezen, en wat niet meer, tot en met katholieke en gereformeerde dagbladen en omroepen.

Alleen op het laatste vlak hebben remonstranten, samen met andere vrijzinnigen, een bescheiden poging gedaan met de VPRO (wie weet nog dat de v en de p staan voor Vrijzinnig Protestantse?).

Remonstranten hadden en hebben eerder een verborgen geloof. Zij deden en doen in de kerk inspiratie op voor hun inzet in allerlei maatschappelijke verbanden en organisaties, maar zonder dat op die inzet een remonstrants of zelfs maar christelijk etiket geplakt hoeft te worden. De kerk is de oase waar zij begeestering en bemoediging kunnen opdoen voor hun inzet in de wereld. Zo werken zij, in stilte gevoed door hun verborgen geloof, aan een meer humane wereld.

Tegelijk is die inzet van individuele gelovigen ook inzet van de kerk. Haar diaconale kant krijgt er gestalte. En die kant is niet een restcategorie voor de kerk: als we nog tijd over hebben na alle preken en bidden kunnen we ook nog iets voor de wereld doen. Nee, uiteindelijk draait het om de humanisering van de wereld, uiteindelijk draait het om het koninkrijk van God waarover Jezus van Nazaret sprak. Als remonstranten kerk willen zijn in het teken van de hoop, dan moeten zij vooral niet nalaten om als kerk 'van zich te laten horen en in de samenleving actief te zijn', aldus Tom Mikkers. 'Wie de diaconale taak van de kerk onderschat, ondermijnt de opdracht die het woordje "hoop" impliceert. Hopen is immers niet

een passief afwachten totdat deze wereld op een dag vanuit het niets een betere plaats is geworden, maar het betekent dat we zelf de handen uit de mouwen moeten steken.’ (*Een weg van vrijheid*, 2006.)

Die handen worden uit de mouwen gestoken om dienstbaar te zijn aan een wereld waarin, nog maar weer eens met het beeld van Oosterhuis, ‘brood en liefde is, genoeg voor allen’. Voor die dienstbaarheid gebruikt het Nieuwe Testament 34 keer het werkwoord *diakonein* en het zelfstandige naamwoord *diakonia*. Daarvan is in het Nederlands het woord diaconie en diaken c.q. diacones

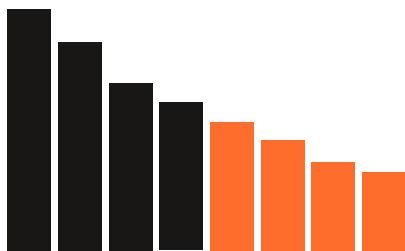
afgeleid. Het woord wordt meestal met dienstbaarheid of zorg vertaald. Die dienstbaarheid bestond onder meer uit het doorgeven aan tafel van spijs en drank bij een maaltijd. Diaconie zorgt er dus voor dat anderen kunnen leven, dat zij gevoed worden. Diaconie geeft levenskracht door. Diaconie is dan ook gericht op de bevordering van het goede leven van anderen.

Dat goede leven wordt bij uitstek bevorderd door de beoefening van de *compassie*. De kerk is als vertel-, vier- en doegemeenschap een leerschool voor deze compassie. Meer hierover in hoofdstuk 11.

IO Heeft de kerk toekomst?

Het gaat niet goed met de (meeste) kerken in Nederland. Ze krimpen en vergrijzen, en zelfs veel grijze hoofden hebben de kerk al achter zich gelaten. Vrijwel alle kerkgenootschappen in Nederland worden kleiner. De enige uitzondering daarop vormen de migrantenkerken (die groeien simpelweg door de migratie, en die groei stopt als de migratie tot stilstand komt), de orthodox-gereformeerde kerken (die groeien dankzij de grote gezinnen: de kinderen gaan allemaal mee naar de kerk) en de evangelische en Pinksterkerken (daar valt iets te beleven!). Maar alle andere kerkgenootschappen worden kleiner. Soms zijn ze op papier nog wel groot, zoals de Rooms-Katholieke Kerk, die volgens haar eigen kaartenbakken nog zo'n ruim vier miljoen leden telt en daarmee het grootste kerkgenootschap van Nederland is. Maar van die vier miljoen was in 2012 nog maar 5,6 procent een regelmatig kerkbezoeker, en 'regelmatig' is dan 'minstens één keer per maand'. De Remonstrantse Broederschap is in vergelijking met andere kerkgenootschappen maar heel klein. Zij telt momenteel ruim vijfduizend leden en vrienden (om precies te zijn 5232 op 1 januari 2013, waarvan 3396 leden en 1836 vrienden). Maar daarvan is dan wel weer 28 procent een regelmatige kerkganger. Het is als bij verenigingen: hoe kleiner

in omvang, hoe groter doorgaans de betrokkenheid van de leden is. In de laatste decennia is de Remonstrantse Broederschap flink kleiner geworden. In 1970 was zij met goed 18.000 leden (om precies te zijn 18.355) nog ruim drie keer zo groot als nu. Maar degenen die blijven, zijn dan vaak wel bewuster lid dan in het verleden en zij zijn vaak ook bereid zich flink in te zetten voor hun kerk(je). En wat opmerkelijk is: het ledental van de Remonstrantse Broederschap bleef tussen 2000 en 2010, in tegenstelling tot dat van andere kerkgenootschappen, redelijk stabiel. Het ledenverlies door overlijden werd gecompenseerd door nieuwe kerkleden die zich aansloten, vaak komend vanuit andere christelijke kerken, soms ook komend vanuit een niet-kerkelijke achtergrond. Zij werden, zoals schrijver dezes, aangetrokken door de

ruimte die de Remonstrantse Broederschap biedt voor een vrijzinnige beleving van christendom. De laatste jaren zet echter ook bij de Remonstranten de krimp weer door: per jaar verliest de Broederschap zo'n honderd tot tweehonderd leden.

Die krimp van de kerken is geen exclusief Nederlands verschijnsel. Zij doet zich in alle Europese landen voor. Europa vormt daarmee in de wereld wel weer een uitzondering: de ontkerkelijking is een typisch Europees verschijnsel. In alle andere continenten groeien de georganiseerde vormen van religie. Alleen in Europa (en in wat mindere mate in de Verenigde Staten en Canada) krimpen de meeste religieuze instituties. Die krimp heeft met allerlei maatschappelijke en culturele ontwikkelingen te maken. De leefstijl van mensen in de westerse wereld is individualistischer geworden. Mensen doen minder snel een beroep op instituties om hun leven vorm te geven. Zij binden zich ook minder snel voor het leven. Daar hebben politieke partijen en vakbonden last van, evenals omroepen en verenigingen, en dus ook de kerken. Misschien krijgen zij zo wel de rekening gepresenteerd voor de grote greep die zij tot het midden van de twintigste eeuw op het leven van mensen hadden. Mensen hebben zich ontworsteld aan de dwang van de instituties. Vooral in Nederland is die afkeer van insti-

tuties sterk. De in Nederland werkzame Amerikaanse historicus James Kennedy spreekt van de ‘collectieve bindingsangst’ van Nederlanders. Vroeger waren mensen bijvoorbeeld levenslang lid van een fanfare of sportvereniging, soms ging dat zelfs van generatie op generatie; nu is hun engagement doorgaans lossler en van kortere duur. Jonge mensen binden zich gemakkelijker aan een ‘project’ dan aan een ‘institutie’. Hun engagement is dan niet levenslang, maar tijdelijk (al kan tijdelijk soms lang duren!).

Kerk en geloof spelen voor mensen ook niet meer de allesbeheersende rol die zij vroeger in hun leven speelden. Het leven is verbrokken geraakt, opgedeeld in verschillende sferen of domeinen. Die toenemende verbrokkeling van levenssferen of domeinen wordt gezien als een kenmerk van de modernisering van de samenleving. Economie, wetenschap, rechtspraak, arbeid, politiek, onderwijs enzovoorts hebben zich ontwikkeld tot afzonderlijke segmenten van de samenleving, waarop religieuze waarden niet langer van toepassing geacht worden. Deze ‘verbrokkeling’ raakte ook het kerkelijke leven. In de tweede helft van de twintigste eeuw is de verbrokkeling doorgedrongen tot het niveau van de levenservaring van het individu. Religie en kerk(lidmaatschap) zijn niet langer elementen die het hele leven doortrekken en er eenheid aan verlenen. Je kunt gemakkelijk op bepaalde

momenten religieus en kerkelijk zijn en op andere niet. Het leven wordt ook aanzienlijk sneller geleefd dan een halve eeuw geleden. Niet alleen is ons 'geleefde leven' verbrokken of versnipperd geraakt, het wordt ook in verhoogd tempo geleefd. Daarop wijst vooral de Pools-Britse socioloog en filosoof Zygmunt Bauman (geboren in 1925) in zijn beschrijving van de 'liquid modernity', de vloeierende moderniteit. Onze ervaring van de tijd is vloeibaar geworden, en daarmee zijn ook de samenleving en het individu vloeibaar geworden. Menselijke relaties zijn daardoor broos, kwetsbaar en vergankelijk geworden. Zij zijn vaak van korte duur. Ze komen soms snel tot stand, maar gaan ook weer snel voorbij. Bauman analyseert in boeken als *Liquid Love* en *Liquid Life* fenomenen als speed dating en online dating: voorbeelden bij uitstek van de vluchtigheid van onze beleving. Die toenemende vluchtigheid beïnvloedt veel aspecten van het leven, zoals de arbeidsmarkt, de journalistiek, de politiek en het verenigingsleven. En dus ook de kerken: het fenomeen van het levenslange, stabiele lidmaatschap van de kerk – 'van de wieg tot het graf' – wordt een vreemde eend in de bijt van de 'liquid modernity'. Theologen als de Brit Pete Ward (geboren in 1959) proberen zich daar rekenschap van te geven in hun denken over de kerk. Ward introduceerde het beeld van de *Liquid Church* (2002; zijn boek met die titel is in het Nederlands nogal ongelukkig

vertaald als *Kerk als water*) tegenover dat van de traditionele ‘solid church’.

Ten slotte is het leven van mensen zich de laatste decennia voor een deel gaan afspelen in andere verbanden dan de traditionele instituties, namelijk in netwerken: in min of meer losse configuraties van relaties tussen mensen die een gemeenschappelijk belang of een gemeenschappelijke interesse hebben. Onze samenleving is in toenemende mate een netwerksamenleving geworden. De term ‘network society’ is beroemd geworden door het werk van de socioloog Manuel Castells (*The Rise of the Network Society*, 1996). De ontwikkeling van die netwerken wordt gefaciliteerd en aanzienlijk versneld door de ‘virtualisering’ van onze levensstijl. De razendsnelle opkomst en verbreiding van digitale media, zoals internet, e-mail, sociale media en internetdiensten hebben de wijze van communiceren, informeren en amuseren van mensen over de hele wereld binnen twee decennia ingrijpend veranderd. Veel mensen brengen een aanzienlijk deel van hun tijd door in de virtuele wereld van het internet. Daar scheppen zij voor zichzelf wisselende en uiteenlopende rollen en kunnen zij deel uitmaken van een veelheid van virtuele gemeenschappen, ook ‘communities’ of netwerken genoemd. Die netwerken nemen voor een deel de plaats in van de klassieke instituties. In die netwerksamenleving neemt communicatie via digita-

le media steeds meer de rol over van 'face-to-face'-communicatie. Ook de religiebeleving ondergaat de invloed van die virtualisering. Uit onderzoeken blijkt dat veel mensen internet gebruiken om er zingeving te ontdekken of hun spiritualiteit te voeden. In zoekmachines als Google, Yahoo! en Bing blijkt, zo liet een Amerikaans onderzoek ruim tien jaar geleden zien, religie op porno na het meest populaire thema te zijn; zoektermen die op

een of andere wijze aan religie of spiritualiteit gerelateerd zijn, nemen de tweede plaats in op de ranglijst van meest ingetikte woorden. Religie blijkt – althans volgens dat onderzoek – op internet dus populairder te zijn dan sport, gezondheid, auto's, muziek, recepten of geld. Religiewetenschappers spreken al over 'online religion', 'cyber seekers' en 'digital religion'. De Remonstrantse Broederschap heeft op die ontwikkelingen onder meer ingespeeld door het – als eerste kerkgenootschap in Nederland – mogelijk te maken je via internet aan te melden als lid of vriend.

Al die ontwikkelingen maken het voor kerken niet gemakkelijker. Zij hebben vaak een structuur die al eeuwenoud is, kennen organisatievormen die uit voorbije eeuwen stammen, voltrekken rituelen die niet pas van vandaag of gisteren zijn en bezigen een taal die voor velen in onze tijd onverstaaanbaar is geworden. Dat geldt ook voor de Remonstrantse Broederschap.

Maar gelukkig heeft hun geschiedenis ervoor gezorgd dat remonstranten altijd minder belang hebben gehecht dan andere christenen aan vaste kerkstructuren en bindende regels. Zij hebben altijd iets gehouden van kerkelijke vrijbuiters, van ballingen op doortocht. Dat besef van tijdelijkheid is wat mij aantrekt in de Remonstrantse Broederschap. Ik hoop dat dit besef het mogelijk maakt om in te spelen op de ontwikkelingen die zojuist zijn

genoemd: dat er op een vloeiende, netwerkende, eigentijdse manier gedroomd kan worden over en gewerkt kan worden aan een zinvolle, compassierijke toekomst voor onze mensenwereld. Zo kunnen we dan ook nu en in de nabije toekomst op een eigentijdse wijze kerk zijn: een dak boven wat hoofden, een deur die naar stilte openstaat, een plek waar Gods vrij en lichtend woord gesproken wordt, waar gedaan wordt wat ondenkbaar is, waar gespeurd wordt naar hoop en dageraad. Dan kunnen we 'kerk zijn in het teken van de hoop'.

II Compassie drijft mij naar de kansel

Waarom wil ik dominee worden? Omdat het mij ter harte gaat dat het goede nieuws verteld blijft worden. Ik bedoel dan niet het goede nieuws dat in glossy's en amusementsprogramma's voor verstrooiing zorgt, maar het goede nieuws dat mensen bemoedigt en uitdaagt om van hun leven het beste te maken. Het goede nieuws dat in de christelijke traditie *eu angelion* heet, goede boodschap, evangelie.

Ik wil predikant worden om met Paulus te spreken, 'omwille van de voortgang van het evangelie'. Het verhaal moet doorverteld worden en de bezieling die ervan uitgaat, doorgegeven.

In de boodschap van het evangelie zal iedereen andere accenten zetten. Voor mij springen er twee kroonjuwelen uit. Het ene zorgt voor troost en bemoediging, het andere voor uitdaging en aansporing.

De troost zit voor mij in het diepe besef dat wij gedragen worden. Wij worden niet aan de afgrond overgelaten.

Wij zijn geen prooi van ultieme zinloosheid. Er is iets dat ons draagt, iets waarin wij geborgenheid vinden.

Noem het Leven, noem het Liefde, noem het God.

Dat besef van geborgenheid doortrekt de psalmen en de

wijsheidsliteratuur in de Hebreeuwse Bijbel. Jezus van Nazaret brengt het dichtbij. Hij noemt het vertrouwelijk abba, papa, onze vader. Veel meer kunnen we er niet over zeggen. Dan wordt het stamelen, zoals de grote mystici doen.

Het andere kroonjuweel daagt ons uit. Dat is de boodschap dat er toekomst is. Die hebben we nodig, want we hebben alleen deze ene wereld. Hier moeten we het met elkaar doen. Die toekomst is er als we ons tot elkaar bekeren. Die boodschap doortrekt het spreken van de oudtestamentische profeten. Zij doortrekt vooral het spreken en optreden van Jezus van Nazaret. Voor die menswaardige toekomst gebruikt Jezus het beeld van het koninkrijk van God: daar waar de regels van God, die van liefde en gerechtigheid, het leven bepalen. Dat koninkrijk is niet een soort hiernamaals, ook geen toekomstige wereldtoestand die door een mythisch ingrijpen van hogerhand, een 'Apocalypse Now', tot stand komt. Het koninkrijk leeft al in jou, zegt Jezus. En het heeft kansen tot groei als wij liefde en gerechtigheid delen. Dan kan de kiem van het koninkrijk uitgroeien en tot bloei komen. Dan kan er een menselijke wereld komen waarin, om een beeld van Huub Oosterhuis te gebruiken, 'brood en liefde is, genoeg voor allen'.

De weg daar naartoe is de weg van de compassie. Compassie is geen neerbuigend medelijden, zoals de Britse

religiewetenschapper Karen Armstrong terecht beklemtoont. Compassie is de bereidheid om samen met de ander ergens doorheen te gaan, de passie van de ander te delen.

Dat betekent de pijn ondergaan van de ander, maar ook de vreugde van de ander. Wij kunnen de pijn delen van de ander als we de pijn in onszelf onder ogen durven zien, onze eigen mislukkingen. Wij kunnen de vreugde van de ander delen als we ook onszelf in vreugde willen aanvaarden. Dan kunnen we de ander behandelen op de manier waarop wij zelf behandeld zouden willen worden.

En dan voorkomen we dat we de ander iets aandoen wat we zelf niet zouden willen meemaken. ‘Behandel anderen zoals je wilt dat ze jullie behandelen,’ zegt Jezus. Al zo’n vijfhonderd jaar vóór het begin van onze jaartelling formuleerde de Chinese wijze Confucius dit als het beginsel van de wederkerigheid.

Toen aan rabbi Hillel, één generatie vóór Jezus, gevraagd werd de hele wet samen te vatten in de tijd dat hij op één been kon staan, zei hij ongeveer hetzelfde: ‘Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Dat is de hele Thora. De rest is commentaar.’ Deze les is de wereld ingegaan als de Gulden Regel.

Ik zie de kerk als een leerschool voor compassie. In de kerk kunnen wij onze eigen onvolkomenheid onder

ogen zien. Maar we horen er ook dat wij aanvaard zijn. We lezen er de verhalen uit een ver verleden, verhalen die ons kunnen bemoedigen en uitdagen. We vieren er in tekens dat gemeenschap en verbondenheid mogelijk zijn, ondanks alles, en dat er grond is voor onze hoop op een menselijke wereld, opnieuw ondanks alles. En we worden er uitgedaagd om aan die wereld te werken, om vanuit compassie te leven, ook buiten het kerkgebouw, ook op gewone weekdays.

VOOR WIE VERDER WIL LEZEN

- Akker, Nico van den en Peter Nissen, *Wegen en dwarswegen. De geschiedenis van tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, Amsterdam 2009 (vierde druk).
- Armstrong, Karen, *Compassie*, Amsterdam 2011.
- Barnard, Tjaard, *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk. De Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940*, Amsterdam 2006.
- Bosman, Mijnke, Johan Goud en Marius van Leeuwen (red.), *Een weg van vrijheid. Reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis*, Zoetermeer 2006.
- Hendriks, Jan, *Gemeente als herberg. De kerk van 2000: een concrete utopie*, Kampen 1999.
- Hendriks, Jan (red.), *Kijken met andere ogen. Een rondreis langs open en gastvrije kerken*, Kampen 2004.
- Hendriks, Jan, *Verlangen en vertrouwen. Het hart van gemeenteopbouw*, Kampen 2008.
- Holtzapffel, Koen, *Een vrijzinnige kijk op de laatste dingen. Over het eschatologisch element in de vrijzinnige protestantse theologie van de twintigste eeuw, in het bijzonder bij de remonstranten K.H. Roessingh, H.J. Heering en G.J. Heering*, Gorinchem 2009.
- Hoogerwerf, Andries, *De toekomst van het christendom. Van instituut naar beweging*, Budel 2007.

- Jonquière, Tessel en Koen Holtzapffel (red.), *Toekomst van de kerk, kerk van de toekomst*, Utrecht 2008.
- Linden, Nico ter, *Alleen maar vrije tijd. Een dominee over zijn vak*, Amsterdam 2010.
- Luttkhuizen, Gerard, *De veelvormigheid van het vroegste christendom*, Budel 2005.
- Oosterhuis, Huub, *Ik versta onder liefde*, Kampen 2011.
- Roest, Henk de, *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*, Zoetermeer 2010.
- Warven, Rinus van (red.), *De kerk voorbij? 22 essays over de toekomst van religie*, Kampen 1996.

‘Wij zijn het verhaal dat
in de kerk verteld wordt’

‘Wij zijn het verhaal dat in de kerk verteld wordt’

INTERVIEW MET PETER NISSEN

DOOR ANTJE VAN DER HOEK

Peter Nissen groeide op in het rooms-katholieke zuiden. Hij ontwikkelde zich gaandeweg in vrijzinnige richting, werd lid van de remonstranten en later ook predikant. Het was, naar eigen zeggen, compassie die hem naar de kansel dreef. Naast zijn hoogleraarschap Spirituali-teitsstudies aan de Nijmeegse Radboud Universiteit gaat hij sinds kort in zijn vrije tijd voor in remonstrantse gemeenten.

Vorm is betrekkelijk

Kun je de religieuze ontwikkeling die je hebt doorgemaakt nog eens toelichten?

‘Ik ben in 1957 in Swalmen in Midden-Limburg geboren, in dat ‘wormvormige aanhangsel’ van Nederland, honderd meter van de Duitse grens, en ik ben opgegroeid in het dorp Linne, nog iets zuidelijker. Het was de tijd waarin het roomse geloof en de kerkgang nog vanzelf-

sprekend waren. Het hele leven was ervan doordrenkt. Ik herinner mij de slotviering van het Tweede Vaticaanse Concilie op 8 december 1965 die op de Vlaamse televisie werd uitgezonden. Wij konden dat ontvangen en er waren andere mensen uit onze buurt die dit bij ons kwamen kijken. In die context groeide ik op. Ik werd misdienaar, stopte de parochiebladen door de bus: dat soort dingen. We hadden een progressieve pastoor, die bevriend was met Gerard Reve. Hij was ruimdenkend, geestelijk adviseur van het coc en zelf ook homo. Hij had gevoel voor stijl, was open in z'n opvattingen. De religieuze praktijk stond nog niet zo onder druk van het instituut. Op de middelbare school in Roermond is mijn belangstelling voor religie verder opgebloeid. Toen kreeg ik belangstelling voor oosterse religies. Mijn godsdienstleraar interesseerde mij voor de boeken van Han Fortmann. Voor zijn boeken *Oosterse Renaissance* en *Hindoes en Boeddhisten*. Ik was gefascineerd door de mystiek in die oosterse tradities. Maar toen ontdekte ik: "dat hebben wij ook in onze eigen traditie!" Daarna las ik als middelbare scholier mystici zoals Jan van 't Kruis en Ruusbroec. Het loopt als een rode draad door mijn leven, die belangstelling voor persoonlijke geloofsbeleving. Daarnaast ben ik altijd geïntrigeerd geweest door de verhouding religie en cultuur, de culturele inbedding van het christendom.'

Welke invloed had dit op je studiekeuze?

‘Ik dacht eerst aan geschiedenis of theologie. Maar na een half jaar theologie drong tot mij door: “Nee, ik wil monnik worden.” Ik ben toen ik negentien was ingetreden bij de Benedictijnen in Vaals. Maar na een half jaar kwamen de muren op mij af. Ik had de beklemmende ervaring dat ik daar over twintig jaar op dinsdagochtend negen uur nog precies hetzelfde zou doen als op dat moment. In 1977 ben ik dan ook met theologie in Nijmegen begonnen. Tot grote vreugde overigens van mijn ouders. Zij zagen mij graag studeren. Wat dat betreft ben ik de eerste uit mijn familie. Mijn belangstelling voor geschiedenis en theologie combineerde ik vervolgens in de specialisatie kerkgeschiedenis. Dat heeft mij ook sceptisch gemaakt ten aanzien van aanspraken op absoluteheid als het gaat om geloofsformuleringen en -vormen. De religieuze vormen zijn altijd verankerd in de cultuur. Daarmee is de vorm betrekkelijk.’

Push- en pullfactoren

Is zo ook je kritiek op het rooms-katholieke instituut ontstaan?

‘Ja, de blijmoedigheid na het Tweede Vaticaans Concilie heeft plaatsgemaakt voor regelzucht. Het “Aggiornamento” (het bij de tijd willen komen van de kerk) is omgeslagen in regelfetisjisme.’

Kun je daar een voorbeeld van geven?

‘Ik denk aan de affaire rond pastoraal werker Tejo van der Meulen. Hij werd in januari 2012 door aartsbisschop Eijk van Utrecht ontslagen. Hij had met Allerzielen uit het evangelie voorgelezen, gepreikt en twee kleine stukjes van het eucharistische gebed uitgesproken. Dat mag niet als pastoraal werker, dat is voorbehouden aan de priester. Hetzelfde betreft de officieel afwijzende houding ten aanzien van liederen van Huub Oosterhuis. Dat staat mij tegen. Het zoekende en tastende van zijn teksten hebben juist veel voor mij betekend, al vanaf mijn middelbare schooltijd tot nu toe. Ik word er altijd blij van als ik ze zing. Gelovigen kunnen prima zelf uitmaken wat ze willen zingen. Dat laatste is een bij uitstek vrijzinnig sentiment.’

Hoe kwam je vervolgens bij de remonstranten terecht?

‘Bij de remonstranten, die ik onder meer door gesprekken met Christiane Berkvens beter leerde kennen, vond ik de ruimte die ik zocht. Bij een migratie zijn er altijd push- en pullfactoren. Dat geldt ook als je van kerk verandert. De pushfactoren bestonden uit de roomse regelzucht en het autoritaire dat daarbij hoort. De pullfactoren vond ik in de liberale traditie van theologie, bij ‘klassiekers’ als Herder en Von Harnack, bij twintigste-eeuwers als Bultmann, Tillich, Hick en tijdgenoten als Borg en

Kuitert, en bij remonstranten als Tiele en Van Holk. Het bracht mij tot de overtuiging dat de doctrine niet zo belangrijk is, maar dat het gaat om de spiritualiteit in het leven. Hierdoor ben ik nu officieel een schismaticus, want de Rooms-Katholieke Kerk staat geen “multiple religious belonging” toe.’

Kerkdienst

In reactie op de vraag naar schoonheid en troost kwam je met onderstaand gedicht van Van der Graft (pseudoniem voor Willem Barnard). Waarin schuilen voor jou in dit gedicht de schoonheid en de troost?

‘Die schoonheid en troost schuilen voor mij in de ervaring van wat er in een kerkdienst kan gebeuren. De liturgie verplaatst je in een andere werkelijkheid. Wij zijn het verhaal dat daar verteld wordt. Het is een vorm van *re-enactment*. Dat is waar het in dit gedicht om gaat. Tijdens de kerkdienst zijn we als Jona in de vis (*Jona, de halsstarrige profeet, die werd opgeslokt door een vis, uitgespuugd op het droge en aldus werd bepaald bij de opdracht die hij van God had ontvangen – AvdH*). We doen er de ervaring op van troost en geborgenheid, maar ook die van uitgedaagd worden. Als je echt geraakt bent in een dienst ervaar je beide. De Duitse theologe Dorothee Sölle sprak in dit verband van mystieke persweeën. Ook in dit

gedicht wordt van 'een barenswée' gesproken. Daarmee bedoelde Sölle dat de mysticus, na zijn of haar mystieke ervaring, ook weer naar buiten moet, de dagelijkse werkelijkheid in. De mysticus moet die ervaring niet voor zichzelf houden. Dat komt tot uitdrukking in het slot van het gedicht. "Wij konden weer lopen en fietsen met de zon in het oog": daarmee is de transformatie die de liturgie teweeg kan brengen, treffend uitgedrukt. Je komt de kerk uit als een ander mens. Je doet als vanouds de alledaagse dingen als lopen en fietsen, maar op een andere manier, opgeluchter.'

Welk verband heeft het gedicht met het onderwerp, de kerk, waarover je hier schrijft?

'Ik schets de kerk als een vertel-, vier- en doegemeenschap. Het vertellen en vieren komt tot uitdrukking in de liturgie. Het doen in de diaconale betrokkenheid. Dat alles moet met elkaar in balans zijn. Het moet bovenal ook verstaanbaar zijn, wil je de ervaring uit het gedicht überhaupt kunnen opdoen. Ik besef echter terdege dat veel kerkelijke beeldtaal onverstaanbaar is geworden. Dat moet veranderen. Ik zou ook meer aandacht willen voor het ritueel, bijvoorbeeld het avondmaal frequenter vieren. De protestantse eredienst is wel erg kaal en cerebraal. Het mooie van de Remonstrantse Broederschap is dat er ruimte is om nieuwe dingen te proberen.'

Kerkdienst

Wij zaten als één man Jona
in de gewelven van de vis,
ribben bogen omhoog naar
de nok, grijs en grootscheeps.

Toen schoot een brok in de keel van
het monster, het was een psalm
van door het water gekwelden,
droog en doodkalm.

Het strottenhoofd van de kansel
geraakte in trilling, – men schrok,
maar het altaar begon te dansen,
men hoorde duidelijk:

Laat iedereen rustig blijven,
er komt een barenswée,
in levenden lijve
verlaten wij de zee!

Amen, zo geschiedde
en de wind wreef ons droog.
Wij konden weer lopen en fietsen
met de zon in het oog.

VAN DER GRAFT (1920-2010)
(GEDICHT OVERGENOMEN UIT DE BUNDEL
MYTHOLOGISCH, 1997)

COLOFON

www.uitgeverijmeinema.nl

Boekverzorging:
Marjorie Specht en Godfried Vonk,
www.ontwerpkantoor.nl

Illustraties:
Marjorie Specht

ISBN 978 90 211 4357 6
NUR 700

© 2014 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kerk

uit de serie Goddeeltjes

Peter Nissen

*hoogleraar spiritualiteitstudies aan de Radboud Universiteit
in Nijmegen & vertegenwoordiger van de remonstranten bij
de Raad van Kerken in Nederland*

Meinema

www.uitgeverijmeinema.nl

Remonstranten

www.remonstranten.org

